

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Δελτίο Πολιτικής Συγκυρίας

#04

Νεολαία & πολιτική
στην Ελλάδα σήμερα

Δελτίο Πολιτικής Συγκυρίας #04

Νεολαία & πολιτική στην Ελλάδα σήμερα

ΕΝΑ

**Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών**

Κύκλος Πολιτικής Ανάλυσης
Επιμέλεια Δελτίου: Δρ. Κώστας Ελευθερίου

Μάιος 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Editorial	02
1. Λίνα Καζολέα-Ζηργάνου Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία	04
1.1 Μετασχηματισμοί στα πρότυπα πολιτικότητας των νέων πολιτών	04
1.2 Προς μια (επισφαλής) επιστροφή των νέων στην ελληνική πολιτική σκηνή	07
1.3 Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Πολιτικές προδιαθέσεις και πολιτική συμμετοχή	08
1.4 Συγκλίσεις και αποκλίσεις σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία	13
2. Δημήτρης Παπανικολόπουλος Οι Millennials και τα κινήματα του 21ου αιώνα	15
3. Κωνσταντίνος Θεοδωρίδης Νεολαία, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και πολιτική σε μια περίοδο πολλαπλών κρίσεων	20
3.1 Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως διέξοδος των νέων από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα την περίοδο της κρίσης	21
3.2. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως ψηφιακοί χώροι κινητοποίησης, συμμετοχής και πολιτικής δράσης	23
3.3. Συμπεράσματα	26
4. Αιμιλία Βήλου Η σχέση κόμματος – νεολαίας. Η νεολαία ως κόμμα;	28
4.1 Τι είναι και τι θέλει η νεολαία	28
4.2 Η πολιτική για τη νεολαία	29
4.3 Η κομματικοποίηση των νέων	30
4.4 Κομματική νεολαία ή κόμμα νεολαίας;	31
4.5 Τι μπορούν να κάνουν τα κόμματα	31
5. Βεάτα Κονάcs Τα πολιτικά συναισθήματα των νέων: Η περίπτωση της Ουγγαρίας	33
5.1 Η εξεγερμένη(;) από φόβο γενιά	34
5.2 Η περίπτωση της Ουγγαρίας	36

Editorial

Η διερεύνηση της πολιτικής συμπεριφοράς της νεολαίας αποτελεί ένα διαρκές επίδικο στην πολιτική και κοινωνιολογική ανάλυση. Η θέση του παράγοντα «νεολαία» σε κάθε συγκυρία συνοδεύεται από συγκεκριμένες προδιαθέσεις απέναντι στο τι επιθυμούν και στο τι πράττουν πολιτικά οι νέοι. Κατά καιρούς οι τελευταίοι έχουν θεωρηθεί δυναμικοί και επιπόλαιοι, αδιάφοροι και ηδονιστές, ανώριμοι και ευάλωτοι, ελπίδα και διάψευση. Πρακτικά, η νεολαία ως κατηγορία εμφανίζεται ως το μέλλον του σώματος των πολιτών, ως μια ορμητική δύναμη ανανέωσης, που βλέπει τα πράγματα από ένα ατελώς συγκροτημένο πολιτικό πρίσμα και συνήθως διέπεται από δυσπιστία απέναντι σε αυτό που δείχνει ή και είναι πολιτικά ή ιδεολογικά παρωχημένο.

Οι πάντες, πολιτικοί δρώντες και διαμορφωτές γνώμης, εξαίρουν τη σημασία της νεανικής ταυτότητας, αλλά ξιφουλκούν εναντίον της όταν αυτή λαμβάνει ανατρεπτικά ή έστω αντιπαραθετικά προς τις κυρίαρχες επιλογές χαρακτηριστικά. Σίγουρα η σημερινή νεολαία δεξιώθηκε μεγάλο μέρος των πιέσεων της οικονομικής κρίσης, ωστόσο αυτή η ίδια νεολαία διαθέτει πλέον παραστάσεις και δεξιότητες που τη διαφοροποιούν ριζικά από τις παλαιότερες γενιές. Οι νέοι μετανάστευσαν στο εξωτερικό, με εφόδια την ψηφιακή τους εξειδίκευση και εξοικείωση, νιώθουν ότι θα ζήσουν χειρότερα από τους γονείς τους, έρχονται αντιμέτωποι με δυσυπέβλητα δομικά εμπόδια στις σχέσεις εργασίας και στην αναζήτηση στέγης και εύκολα σωρεύουν στάσεις και αντιλήψεις που εκπηγάζουν από μια εδραία δυσπιστία απέναντι στο τι κάθε φορά κομίζεται ως δέον ή ως καθιερωμένο από την τρέχουσα θεσμική και πολιτική δομή.

Είναι ενδεικτικό ότι ο παράγοντας «νεολαία» εμφανίζεται διαχρονικά αλλά και στη συγκυρία ως μια διαρκής ερευνητική μέριμνα και σε άλλα ερευνητικά ινστιτούτα και οργανισμούς. Επισημαίνεται η επαναλαμβανόμενη κατ' έτος διερεύνηση του θέματος από το [Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς](#), οι τελευταίες ερευνητικές και μελετητικές δράσεις της [Διάνεοσις](#), καθώς και η πρόσφατη έρευνα του [Έτερον](#) για την Generation Z. Στο πλαίσιο αυτό, το τέταρτο τεύχος του Δελτίου Ανάλυσης Πολιτικής Συγκυρίας του Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ επιχειρεί, με πυκνά και συνοπτικά κείμενα ανάλυσης, να αναδείξει ορισμένες πλευρές της συζήτησης γύρω από τη σχέση της νεολαίας με την πολιτική, θέτοντας κατά κύριο λόγο ερωτήματα τα οποία φιλοδοξούν να λειτουργήσουν ως έναυσμα για ευρύτερο και εμπειριστατωμένο διάλογο.

Η Λίνα Ζηργάνου-Καζολέα στο κείμενό της «Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία» σχολιάζει τα ερευνητικά πορίσματα της έρευνας «Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά» του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς, αξιοποιώντας τις βασικές αιχμές της οικείας βιβλιογραφίας, και διαπιστώνει την ανάδυση και εξάπλωση ενός προτύπου «ιδιότητας του πολίτη από προσωπική δέσμευση» εντός της ελληνικής νεολαίας.

Ο Δημήτρης Παπανικολόπουλος στο «Οι Millennials και τα κινήματα του 21ου αιώνα», εκκινώντας από μια γενεακή προσέγγιση της κινηματικής δράσης, επιχειρεί να εξετάσει της συνάφειες ανάμεσα στην κατηγορία των millennials και τα κοινωνικά κινήματα των δύο τελευταίων δεκαετιών, περιγράφοντας τους τελευταίους ως μια «νέα κινηματική γενιά» με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ο Κωνσταντίνος Θεοδωρίδης με το άρθρο του «Νεολαία, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και πολιτική σε μια περίοδο πολλαπλών κρίσεων» αναφέρεται στον ρόλο των ψηφιακών μέσων στις σχέσεις νεολαίας και πολιτικής, καθώς και στις επιπτώσεις αυτών των μέσων στη διαμόρφωση των νεανικών ταυτοτήτων, για να επισημάνει την κρισιμότητα της δυνατότητας των νέων να συνδιαμορφώνουν και να συνδημιουργούν μέσω αυτών το περιεχόμενο της πολιτικής (επικοινωνίας).

Η Αιμιλία Βήλου με το «Η σχέση κόμματος – νεολαίας. Η νεολαία ως κόμμα;» σχολιάζει τους ιδιαίτερους τρόπους με τους οποίους τα πολιτικά κόμματα επιδιώκουν να προσεγγίσουν τους νέους και αναδεικνύει ορισμένες αρχές για αυτού του είδους την κομματική προσέγγιση.

Η Beáta Kónács στη συνεισφορά της με τίτλο «Τα πολιτικά συναισθήματα των νέων: Η περίπτωση της Ουγγαρίας» αξιοποιεί ορισμένες έννοιες μιας πολιτικής κοινωνιολογίας των συναισθημάτων για να διατυπώσει κάποιες σκέψεις γύρω από την πολιτικότητα των νέων, εστιάζοντας στις υλιστικές και μεταυλιστικές ανησυχίες της (έντονα πολωμένης) ουγγρικής νεολαίας.

1. Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Σημεία σύγκλισης και απόκλισης σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία

Λίνα Καζολέα-Ζηργάνου¹

Τις τελευταίες δύο –τουλάχιστον– δεκαετίες, η συζήτηση για την πολιτική συμμετοχή και την πολιτικότητα των νέων έχει έρθει δυναμικά στο προσκήνιο, τόσο σε ακαδημαϊκό επίπεδο όσο και στον δημόσιο λόγο. Έχοντας ως αφετηρία την παραδοχή ότι η διαδοχή των γενεών αποτελεί κινητήριο δύναμη των κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών², η σημασία μελέτης της νεολαίας από τη σκοπιά της πολιτικής επιστήμης, αλλά και της χάραξης δημόσιων πολιτικών, καθίσταται έκδηλη.

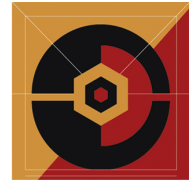
Στόχος του παρόντος κειμένου είναι η συνοπτική αναφορά σε ορισμένες διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα σήμερα, με έμφαση στο πολιτικό ενδιαφέρον και σε άλλες μεταβλητές που επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά, καθώς και στις μορφές πολιτικής συμμετοχής που αυτοί ή αυτές επιλέγουν. Επιπλέον, θα επιχειρηθεί η ένταξη των τάσεων αυτών στην ευρύτερη θεωρητική και εμπειρική συζήτηση γύρω από τα μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στις σύγχρονες κοινωνίες και ο εντοπισμός των βασικών σημείων σύγκλισης και απόκλισης.

1.1 Μετασχηματισμοί στα πρότυπα πολιτικότητας των νέων πολιτών

Η πολιτική συμμετοχή στις δυτικές δημοκρατίες, ήδη από το τέλος του 20ού αιώνα, διέπεται από μια διπλή κίνηση: από τη μια πλευρά παρατηρείται η υποχώρηση των «παραδοσιακών», θεσμοποιημένων μορφών συμμετοχής, ενώ από την άλλη οι πολίτες βρίσκουν εναλλακτικές συμμετοχικές διεξόδους, δημιουργώντας νέα ρεπερτόρια δράσης, που προτάσσουν έναν προεικονιστικό [prefigurative] και εξατομικευμένο τρόπο άσκησης της πολιτικής. Σε αυτή την

¹ Η Λίνα Καζολέα-Ζηργάνου είναι υποψήφια διδάκτορας πολιτικής επιστήμης στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ και ερευνήτρια.

² M. Hooghe, "Political socialization and the future of politics", *Acta Politica*, vol. 39, 2004, p. 331.

εξέλιξη, όπως τεκμηριώνεται πολλαπλά από την εμπειρική έρευνα, πρωτοστατούν οι νέοι και οι νέες.

Η απομάκρυνση των νέων από τη θεσμική πολιτική αποτυπώνεται στην πτώση της συμμετοχής στις εκλογές, στο χαμηλό πολιτικό ενδιαφέρον, στη σημαντική μείωση της ένταξης και ταύτισης με τα κόμματα, αλλά και στην εκλογική ρευστότητα των νέων ψηφοφόρων. Επιπρόσθετα, νέες και νέοι εκφράζουν αυξανόμενη δυσαρέσκεια και απογοήτευση από τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπως υποδηλώνεται από τα πτωτικά επίπεδα εμπιστοσύνης. Αυτή η εξέλιξη συχνά αποδίδεται στην αδιαφορία, την αποξένωση και τον κυνισμό των νέων πολιτών, που εγκαταλείπουν μαζικά τη θεσμική πολιτική διαδικασία, θέτοντας ζητήματα δημοκρατικής νομιμοποίησης³. Η ερμηνεία αυτή ωστόσο έχει αμφισβητηθεί από στοχαστές που ανήκουν στη «μετασχηματιστική σχολή σκέψης» και υποστηρίζουν ότι οι παραπάνω αναλύσεις επικεντρώνονται σε μία μόνο όψη της συμμετοχικότητας των (νέων) πολιτών.

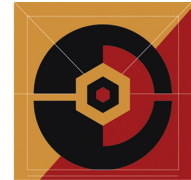
Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, βιώνουμε το μετασχηματισμό των προτύπων ιδιότητας του πολίτη, τα οποία, συνακόλουθα, αλλάζουν τα μοτίβα πολιτικής συμπεριφοράς, ως απόρροια του εκσυγχρονισμού των δυτικών δημοκρατιών. Συγκεκριμένα, κατά τον Dalton⁴, η αίσθηση της ιδιότητας του «πολίτη από καθήκον», που σχετίζεται με τη θεσμική συμμετοχή, βαίνει φθίνουσα, δίνοντας τη θέση της στην «ιδιότητα του πολίτη από προσωπική δέσμευση». Για τη Norris, μεταβαίνουμε από τα «politics of loyalties» στα «politics of choice»⁵, ενώ αναδύεται και ένα μοντέλο «κριτικών πολιτών», που παραμένουν αφοσιωμένοι/ες στα δημοκρατικά ιδεώδη, αλλά εκφράζουν αυξανόμενη δυσαρέσκεια για την απόδοση των θεσμών της δημοκρατίας.

Η εξέλιξη αυτή ευνοεί την ανάπτυξη μη θεσμοποιημένων μορφών συμμετοχής, την ανάδυση της «εξατομικευμένης συλλογικής δράσης» και τη διεύρυνση των ρεπερτορίων πολιτικής δράσης με πρακτικές όπως ο πολιτικός καταναλωτισμός

³ E. Fieldhouse, M. Tranmer & A. Russell, "Something about young people or something about elections? Electoral participation of young people in Europe: Evidence from a multilevel analysis of the European Social Survey", *European Journal of Political Research*, vol. 46, 2007, p. 822· D. Marsh, T. O'Toole & S. Jones, *Young people and politics in the UK. Apathy or alienation?*, Palgrave MacMillan, Basingstoke 2007, p. 91-93.

⁴ R. J. Dalton, "Citizenship norms and the expansion of political participation", *Political Studies*, vol. 56, no. 1, 2008, p. 92-94.

⁵ P. Norris, "Young people & political activism: From the politics of loyalties to the politics of choice?", *Report for the Council of Europe Symposium*, 2003, p. 4.

και τα «lifestyle politics»⁶. Οι νέοι και οι νέες στηρίζονται όλο και λιγότερο στην ιδεολογία ή σε επίσημες ταυτίσεις· αντιθέτως, δρουν όλο και περισσότερο πολιτικά στην καθημερινότητά τους και στην ιδιωτική σφαίρα, εκφράζοντας την προσωπική πολιτική τους τοποθέτηση μέσα από αξίες που αφορούν κυρίως την ποιότητα ζωής, ενώ επιλέγουν πιο ευέλικτα οργανωτικά σχήματα, παίρνοντας οι ίδιοι και οι ίδιες την ευθύνη για την επίλυση των (συλλογικών) προβλημάτων.

Επιπλέον, πιο πρόσφατες προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν κριτικά ακόμα και το ζήτημα της μη συμμετοχής των νέων. Εδώ η έλλειψη συμμετοχής δεν υποδηλώνει απαραίτητα αδιαφορία, αλλά μπορεί να προκύπτει από έναν στενό ορισμό της συμμετοχής που τους/τις αποκλείει⁷. Το γεγονός αυτό επιτείνεται από την κυριαρχία ενός λόγου που πλαισιώνει τη μη συμμετοχή αποκλειστικά με όρους προσωπικής αποδέσμευσης και όχι (και) ως αποτέλεσμα κοινωνικού αποκλεισμού και ανισότητας. Ακόμα, εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι οι νέοι και οι νέες συχνά δεν κατηγοριοποιούν τη συμμετοχή τους ως πολιτική στις σχετικές έρευνες, παρότι ενδέχεται να χαρακτηρίζονται από στοχευμένη και ad hoc πολιτική συμμετοχή⁸.

Οι παραπάνω αλλαγές μοιάζει να σηματοδοτούν τη διεύρυνση και το μετασχηματισμό μάλλον –παρά τη διάβρωση– της πολιτικής συμμετοχής, η οποία πλέον περιλαμβάνει πεδία, ρεπερτόρια και φορείς δράσης που μέχρι πρότινος ανήκαν στο μη πολιτικό ή είχαν λανθάνοντα πολιτικό χαρακτήρα. Ο μετασχηματισμός αυτός καθίσταται δυνατός μέσα από τη διαδικασία διαγενεακής αλλαγής, φέρνοντας τους/τις νέους/ες στο προσκήνιο των αλλαγών.

⁶ Στο ίδιο, σ. 16-17 και M. Micheletti, *Political virtue and shopping. Individuals, consumerism, and collective action*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2003.

⁷ M. Henn & M. Weinstein, “Politically alienated or apathetic? Young people’s attitudes towards party politics in Britain”, στο Linsley, B. & E. Rayment (eds.), *Beyond the classroom: exploring active citizenship 11-16 Education*, New Politics Network, London 2004, p. 89. Χαρακτηριστική είναι η έννοια των «standby citizens», E. Amna & J. Ekman, “Standby citizens: Diverse faces of political passivity”, *European Political Science Review*, vol. 6, no. 2, 2014, p. 271.

⁸ M. Sveningsson, “‘I wouldn’t have what it takes’: Young Swedes’ understandings of political participation”, *Young*, vol. 24, no. 2, 2015, p. 139.

1.2 Προς μια (επισφαλή) επιστροφή των νέων στην ελληνική πολιτική σκηνή

Όσον αφορά την πολιτικότητα των νέων στην Ελλάδα, αυτή ακολούθησε εν πολλοίς –αν και με μια κάποια χρονική υστέρηση– τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Συγκριτικά στοιχεία μεγάλων ερευνών πολιτικής συμπεριφοράς τεκμηριώνουν από τα μέσα του 2000 την πτωτική τάση στη δήλωση πολιτικού ενδιαφέροντος, αλλά και σε όλες τις μορφές θεσμικής πολιτικής⁹. Επιπλέον, αποτυπώνεται η υποχώρηση της κομματικής ταύτισης, καθώς και η αυξημένη αίσθηση ματαιότητας και αδυναμίας παρέμβασης στην πολιτική διαδικασία, ενώ φαίνεται να αλλάζει και η ιδεολογική συγκρότηση των Ελλήνων πολιτών, με τη σημαντική υποχώρηση στη διάδοση της αριστερής ταυτότητας και την εντεινόμενη απόρριψη του άξονα «Αριστερά – Δεξιά»¹⁰.

Οι μεταστροφές αυτές είναι εμφανείς σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες, αλλά εντονότερες στους νέους/ες, επιτρέποντας τη διατύπωση ενός προβληματισμού για τη μετάβαση από τη «γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος» στη «γενιά της πολιτικής αδιαφορίας»¹¹. Είναι γεγονός ότι οι νέοι και οι νέες των τελευταίων δεκαετιών κοινωνικοποιήθηκαν σε ένα περιβάλλον ιδεολογικής και πολιτικής ηγεμονίας του νεοφιλελευθερισμού, που χαρακτηριζόταν από την απαξίωση της πολιτικής και του συλλογικού, την ώθηση προς την ιδιώτευση και την εξύμνηση του «ατομικού δρόμου», με προεκτάσεις στην πολιτική τους συμπεριφορά, αλλά και στην ευρύτερη κοσμοαντίληψη.

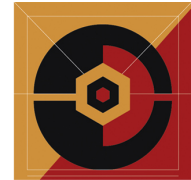
Ωστόσο, η κρίση έρχεται να λειτουργήσει ως σημαντική ανακοινωνικοποιητική εμπειρία για τη νέα γενιά, που μοιάζει, όπως αναφέρει η Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα, να επιστρέφει στην πολιτική¹². Η επιστροφή αυτή λαμβάνει χώρα αρχικά μέσω αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών (χαρακτηριστικά είναι τα γεγονότα των πλατειών, αλλά και η προοικονομηθείσα εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008) και στη συνέχεια (και) μέσω της ψήφου. Δεν πρέπει βέβαια να παραγνωριστεί ότι, την ίδια στιγμή, ένα άλλο κομμάτι της ελληνικής νεολαίας

⁹ Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 43, 2015, σ. 11-13.

¹⁰ Στο ίδιο και στο Μ. Κακεπάκη, «Μεταβολές στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, 1988-2005: Από τη γενιά του πολιτικού ενδιαφέροντος στη γενιά της πολιτικής αδιαφορίας;», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 28, 2005, σ. 118-121.

¹¹ Στο ίδιο.

¹² Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», ό.π., σ. 24-25.

εκφράζει τη δυσπιστία του προς το πολιτικό σύστημα μέσα από αντιδημοκρατικές στάσεις και συμπεριφορές, συνδεδεμένες με την εκλογική άνοδο της Χρυσής Αυγής και την Ακροδεξιά συνολικότερα¹³.

Συνοψίζοντας, παρότι τα στοιχεία μοιάζει να συνηγορούν υπέρ της επιστροφής των νέων στην πολιτική, παραμένει ανοιχτό το ερώτημα τόσο της έκτασης και της διάρκειας της επιστροφής αυτής όσο και της κατεύθυνσής της, ιδίως όσον αφορά τη σύνδεση των αιτημάτων αυτοέκφρασης, προσωπικής αυτονομίας και βελτίωσης της ζωής με ευρύτερα αιτήματα κοινωνικών αλλαγών βασισμένα στην έννοια της συλλογικότητας και του δημοσίου συμφέροντος¹⁴.

1.3 Διαστάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα: Πολιτικές προδιαθέσεις και πολιτική συμμετοχή

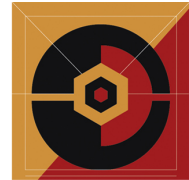
Υπό αυτό το πρίσμα θα επιχειρήσω μια σύντομη ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων της έρευνας «Νεολαία: Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά» που πραγματοποίησε το Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, σε συνεργασία με την εταιρία ερευνών Prorata, τον Φεβρουάριο και Μάρτιο του 2021, σε νέους και νέες ηλικίας 18-34 ετών¹⁵. Παρότι το δείγμα της έρευνας έχει ορισμένους περιορισμούς, αποτελεί σημαντική πηγή δεδομένων για την ελληνική νεολαία, με συγκριτική μάλιστα διάσταση, εφόσον η έρευνα είχε πραγματοποιηθεί και το 2020. Κατά τη διάρκεια συγγραφής του παρόντος κειμένου δημοσιεύθηκε το τρίτο κύμα της έρευνας, που αφορά τον Απρίλιο του 2022, χωρίς ωστόσο να διαφοροποιεί σημαντικά την ουσία των συμπερασμάτων¹⁶.

¹³ A. Koronaίου, E. Lagos, A. Sakellariou, S. Kymionis & I. Chiotaki-Poulou, "Golden Dawn, austerity and young people: the rise of fascist extremism among young people in contemporary Greek society", *The Sociological Review*, vol. 63, no. S2, 2015, p. 237-239.

¹⁴ Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», ό.π., σ. 45-47 και Μ. Παντελίδου-Μαλούτα & Λ. Ζηργάνου-Καζολέα, «Νεολαία, αριστερή ψήφος και ριζοσπαστισμός τη δεύτερη δεκαετία του 2000», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 43, 2020, σ. 176-177.

¹⁵ Το δείγμα αποτελούνταν από 537 νέους και νέες πανελλαδικά και η συλλογή των δεδομένων έγινε μέσω online συμπλήρωσης δομημένου ερωτηματολογίου από εγγεγραμμένους/ες στο panel ερευνών της εταιρείας. Τα αποτελέσματα είναι διαθέσιμα στο https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2021/03/%CE%88%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1-%CE%9D%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CE%AF%CE%B1_2_2021_Executive-Summary.pdf [πρόσβαση 21.03.2022].

¹⁶ Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, *Νεολαία. Συνήθειες, αντιλήψεις και πολιτική συμπεριφορά – 3η έρευνα, Απρίλιος 2022*, διαθέσιμο στο <https://poulantzas.gr/yliko/erevna-neolaia-synitheies-antilipseis-kai-politiki-syberifora-3o-kyma-aprilios-2022/> [πρόσβαση 11.04.2022].

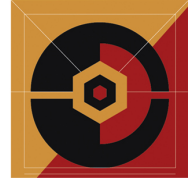
Πρώτο άξονα της παρούσας ανάλυσης θα αποτελέσει η ευρύτερη πολιτική φυσιογνωμία των νέων και πιο συγκεκριμένα οι βασικές πολιτικές τους προδιαθέσεις και η ιδεολογική τους τοποθέτηση. Το πρώτο, πολύ ενδιαφέρον, εύρημα της έρευνας αφορά το πολύ υψηλό ποσοστό δήλωσης πολιτικού ενδιαφέροντος: 69% των νέων ερωτώμενων δηλώνει ότι ενδιαφέρεται «πολύ» ή «αρκετά» για την πολιτική, ένα ποσοστό μάλιστα που ανεβαίνει στο 78,6% για το 2022. Στο σημείο αυτό, βέβαια, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η μεταβλητή αυτή είναι, ακριβώς, «δήλωση ενδιαφέροντος» και δεν προοικονομεί την έμπρακτη πολιτική συμμετοχή (αν και αποτελεί έκφραση συμμετοχικής προδιάθεσης), ενώ έχει επιβεβαιωθεί εμπειρικά ότι υποκρύπτει πολύ διαφορετικές εννοιολογήσεις και τελεολογίες της πολιτικής¹⁷.

Δεύτερο σημείο αποτελεί η εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς, η οποία είναι από τις πιο πολυσυζητημένες διαστάσεις της πολιτικότητας. Εδώ τα δεδομένα κινούνται στην αντίθετη κατεύθυνση, αφού το 31% των νέων δήλωσε ότι έχει χαμηλή ή καθόλου εμπιστοσύνη στο σύνολο των θεσμών για τους οποίους ρωτήθηκε (το αντίστοιχο ποσοστό για το 2022 φτάνει το 38%). Τα ΜΜΕ και τα πολιτικά κόμματα μάλιστα είναι οι θεσμοί εκείνοι που συγκεντρώνουν το υψηλότερο ποσοστό δυσπιστίας, με 93% και 87%, αντίστοιχα, να τα εμπιστεύεται «λίγο» ή «καθόλου».

Ιδιαίτερη αναφορά οφείλει να γίνει στο συγκριτικά μεγαλύτερο (αν και ξανά μειοψηφικό) ποσοστό εμπιστοσύνης που συγκεντρώνουν η δικαιοσύνη (38%), η Ευρωπαϊκή Ένωση (28%) και η αστυνομία (27%). Το τελευταίο επιβεβαιώνει ευρήματα προηγούμενων ερευνών¹⁸ και δημιουργεί κάποια ερωτήματα ως προς την ύπαρξη αυταρχικών ή ακόμα και αντιδημοκρατικών τάσεων εντός της ελληνικής νεολαίας. Συνολικά πάντως, η χαμηλή εμπιστοσύνη στους θεσμούς

¹⁷ Μ. Παντελίδου Μαλούτα, «Ελληνική πολιτική κουλτούρα: Όψεις και προσεγγίσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 75Α, 1990, σ. 19-49.

¹⁸ Για παράδειγμα, European Commission, *Standard Eurobarometer 95 - Spring 2021. Public Opinion in the European Union*, June-July 2021 διαθέσιμο στο <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2532> [πρόσβαση 31.03.2022], αλλά και έρευνα του Ινστιτούτου ΕΝΑ σε συνεργασία με την Prorata (Α. Σεριάτος, «Κοινωνική και πολιτική πόλωση στην εποχή της "κανονικότητας": Η ισχύς του δόγματος της δημόσιας τάξης και ασφάλειας», *ΕΝΑ. Δελτίο Πολιτικής Συγκυρίας 2: Διαιρετικές τομές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις στη μετεκλογική συνθήκη*, Δεκέμβριος 2019, σ. 47-50 διαθέσιμο στο https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2019/12/16122019_02.pdf [πρόσβαση 31.03.2022], όπου όμως η εμπιστοσύνη των νέων προς τους θεσμούς που ανήκουν στον «σκληρό πυρήνα» του κράτους εμφανίζεται ελαφρώς μειωμένη σε σχέση με το γενικό πληθυσμό.

έχει τεκμηριωθεί πολλαπλά σε αντίστοιχες έρευνες¹⁹ και εν μέρει σχετίζεται με την επίδραση της κρίσης και των μακροχρόνιων πολιτικών λιτότητας, ενώ η αρνητική εικόνα για τη θεσμική πολιτική και τους φορείς της επιτρέπει την υπόθεση περί στροφής των νέων σε εναλλακτικές συμμετοχικές διεξόδους.

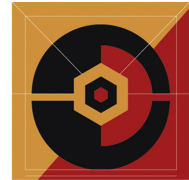
Ως προς την ιδεολογική συγκρότηση των ερωτώμενων, οι νέοι και οι νέες προσδιορίζονται περισσότερο προς τα αριστερά του πολιτικού φάσματος, με τη μέση αυτοτοποθέτηση να είναι στο 4,29 και την επικρατούσα τιμή στο 3 της ενδεκαβάθμιας κλίμακας «Αριστερά – Δεξιά». Εντούτοις, πιο σημαντικό εύρημα ίσως είναι ότι περίπου ένας/μία στους/στις τρεις (30%) αρνείται την αυτοτοποθέτησή του/της στον άξονα, δηλώνοντας ότι η διάκριση «Αριστερά – Δεξιά» δεν έχει νόημα. Η απόρριψη αυτού του είδους των ιδεολογικών ταυτίσεων και αφηγήσεων φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τις απαντήσεις σχετικά με τις πολιτικές/ιδεολογικές ταυτότητες που εκφράζουν περισσότερο τους νέους και τις νέες της έρευνας: το 20% των ερωτώμενων δήλωσε ότι δεν τον/την εκφράζει καμία από τις αναφερόμενες επιλογές.

Πρέπει να σημειωθεί, βέβαια, ότι και σε αυτή την ερώτηση τις περισσότερες απαντήσεις συγκέντρωσαν οι ταυτότητες που έχουν αναφορά σε μια αριστερή ιδεολογική τοποθέτηση («προοδευτικός/-ή» [11%], «φιλελεύθερος/-η» [11%] και «αριστερός/-ή» [10%]), χωρίς όμως και αυτό το δεδομένο να είναι απόλυτα ενδεικτικό μιας δομημένης αριστερής κοσμοαντίληψης, εφόσον έχει τεκμηριωθεί εμπειρικά ότι για τους/τις σημερινούς/ές νέους/ες η αναφορά στην Αριστερά δεν συνδέεται απαραίτητα με αντίστοιχη συγκροτημένη κοσμοαντίληψη, αξίες και όραμα κοινωνίας²⁰. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγει και η έρευνα του 2022, όπου καταγράφεται ένα μειωμένο, αλλά σταθερά υψηλό, ποσοστό άρνησης αυτοτοποθέτησης στον άξονα (22%) και επιβεβαιώνεται η σαφώς αριστερόστροφη τοποθέτηση του δείγματος, αν και με την ενίσχυση των κεντροαριστερών τοποθετήσεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ένα έλλειμμα δεδομένων ως προς μια σημαντική παράμετρο της πολιτικής φυσιολογίας των πολιτών: την αίσθηση υποκειμενικής πολιτικής αποτελεσματικότητας. Αποτελεί πολλαπλά τεκμηριωμένο εύρημα ότι οι πολίτες συμμετέχουν περισσότερο όταν νιώθουν ότι η συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα, ενώ ο συνδυασμός χαμηλής εμπιστοσύνης στους θεσμούς και

¹⁹ Στο ίδιο και M. Quaranta, J. Cancela, I. Martín, I. & Y. Tsirbas, "Trust, Satisfaction and Political Engagement during Economic Crisis: Young Citizens in Southern Europe", *South European Society and Politics*, vol. 26, no. 2, 2021, p. 157. M. Ellison, G. Pollock & R. Grimm, "Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation", *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, vol. 23, no. 6, 2020, p. 1213-1214.

²⁰ M. Παντελίδου-Μαλούτα & Λ. Ζηργάνου-Καζολέα, «Νεολαία, αριστερή ψήφος και ριζοσπαστισμός τη δεύτερη δεκαετία του 2000», ό.π., σ. 172-173.

υψηλής αίσθησης αποτελεσματικότητας ευνοεί τη συμμετοχή σε εξωθεσμικές μορφές δράσης²¹. Μια τέτοια μεταβλητή ενδεχομένως να συνέβαλλε στην ερμηνεία της αναντιστοιχίας που παρατηρείται ανάμεσα στο υψηλό ενδιαφέρον και την πιο περιορισμένη έμπρακτη συμμετοχή.

Ο δεύτερος άξονας της ανάλυσης αφορά την πολιτική συμμετοχή των νέων πολιτών. Ως προς την πιο κλασική μορφή συμμετοχής, αυτή της ψήφου στις εκλογές, βλέπουμε ότι το 73% ψήφισε στις τελευταίες εκλογές (αυτές του Ιουλίου 2019), ενώ όσοι και όσες δεν ψήφισαν κάνοντας μια συνειδητή επιλογή και επικαλούμενοι/ες πολιτικούς λόγους αποτελούν μόλις το 6% του δείγματος²². Η ευρύτατη αποδοχή της ψήφου ως μορφής πολιτικής συμμετοχής επιβεβαιώνεται και από προηγούμενες έρευνες²³.

Αναφορικά με τη συμμετοχή των νέων σε άλλες μορφές πολιτικής και κοινωνικής δράσης, αυτή κινείται σε γενικά υψηλό επίπεδο, το οποίο ωστόσο δεν αποτυπώνει μόνο την πραγματική, παρελθούσα συμμετοχή, αλλά καταγράφει από κοινού και τη δήλωση διαθεσιμότητας για συμμετοχή²⁴. Την πρώτη θέση στις απαντήσεις των ερωτώμενων καταλαμβάνουν οι μορφές συμμετοχής που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «εξατομικευμένη συλλογική δράση» ή «lifestyle politics»: αυτές περιλαμβάνουν περιβαλλοντικές δράσεις (σε ποσοστό 60%), συλλογή υπογραφών (42%) και μπιόκοτάζ προϊόντων (35%). Επιπρόσθετα, μεγάλο μέρος των νέων ερωτώμενων φαίνεται να διάκειται θετικά απέναντι στην πολιτική διαμαρτυρία, αφού το 45% απαντάει ότι έχει λάβει ή θα λάμβανε μέρος σε διαδήλωση, συγκέντρωση ή άλλου τύπου δημόσια διαμαρτυρία, και ένα 15% σε κατάληψη δημόσιου κτιρίου. Η υποβολή υποψηφιότητας σε εκλογές –η ανώτατη, κατά τον Milbrath²⁵, μορφή πολιτικής συμμετοχής– συγκεντρώνει σχετικά περιορισμένα, αν και όχι τόσο χαμηλά ποσοστά: 15% των νέων δηλώνουν ότι έχουν θέσει ή θα έθεταν υποψηφιότητα σε αυτοδιοικητικές και 11% σε βουλευτικές εκλογές. Τέλος, το 6% των ερωτώμενων δηλώνει ότι δεν έχει συμμετάσχει ούτε θα συμμετείχε ποτέ σε οποιαδήποτε πολιτική δράση. Αντίστοιχη είναι και η αποτύπωση στην έρευνα

²¹ M. Hooghe & S. Marien, "A comparative analysis of the relation between political trust and forms of political participation in Europe", *European Societies*, vol. 15, no. 1, 2013, p. 145-146· M. Ellison, G. Pollock & R. Grimm, "Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation", *op. cit.*, p. 1222.

²² Εδώ περιλαμβάνονται οι υποκατηγορίες «δεν με εξέφραζε κανένα κόμμα» (3%), «δεν θεωρώ ότι οι εκλογές μπορούν να αλλάξουν κάτι» (2%), «δεν με ενδιαφέρει η πολιτική γενικά» (1%).

²³ M. Ellison, G. Pollock & R. Grimm, "Young people's orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation", *op. cit.*, p. 1210-1211.

²⁴ Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης είναι «συμμετέχετε ήδη ή θα συμμετείχατε...» στα διάφορα ρεπερτόρια δράσης.

²⁵ L.W. Milbrath, "Political participation", στο Long, S. L., (επιμ.), *The Handbook of Political Behavior*, Springer, Boston 1981, σ. 206.

του 2022, όπου εμφανίζεται μια διευρυμένη αντίληψη των νέων ως προς το τι συνιστά «ενασχόληση με την πολιτική και τα κοινά», με τις θεσμικές μορφές συμμετοχής να κατέχουν μία –όχι την κύρια– θέση εντός του ρεπερτορίου δράσης τους.

Η διατύπωση της ερώτησης για την πολιτική συμμετοχή επαναλαμβάνεται και για τους φορείς και τα οργανωτικά σχήματα που επιλέγουν οι νέοι πολίτες και πολίτιδες. Σε αντιστοιχία με τα παραπάνω, τις περισσότερες προτιμήσεις των ερωτώμενων συγκεντρώνουν οργανώσεις που κατά βάση ανήκουν στη σφαίρα της κοινωνίας πολιτών, με τις εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις κοινωνικής αλληλεγγύης, φιλανθρωπίας και προστασίας δικαιωμάτων να έρχονται πρώτες με 37%, ενώ ακολουθούν οι περιβαλλοντικές οργανώσεις με 34% και οι εξωραϊστικοί σύλλογοι/σύλλογοι γειτονιάς με 17%.

Όσον αφορά τα πολιτικά κόμματα, παρότι συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά δυσπιστίας, δεν φαίνεται να είναι συλλήβδην απαξιωμένα ως μορφές πολιτικής οργάνωσης και συμμετοχής: το 25% των ερωτώμενων δηλώνει ότι συμμετέχει ή ότι θα συμμετείχε σε πολιτικό κόμμα ή οργάνωση και το 18% σε πολιτική νεολαία. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και τα ευρήματα της έρευνας του 2022, όπου, παρότι οι νέοι και οι νέες εμφανίζονται πλειοψηφικά επιφυλακτικοί/ές απέναντι στην κομματική ένταξη, αυτή δεν απορρίπτεται συνολικά, ενώ αναγνωρίζεται η σημασία των κομμάτων τόσο για τη συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας όσο και ως θεσμικός πυλώνας της δημοκρατίας.

Πιο απαξιωμένοι στα μάτια των νέων μοιάζει να είναι οι φορείς συνδικαλιστικής οργάνωσης: οι φοιτητικές παρατάξεις συγκεντρώνουν το 19% των απαντήσεων, τα συνδικαλιστικά σωματεία 13% και 12% οι αυτοδιοικητικές παρατάξεις. Ενδιαφέρον έχει, επίσης, ότι το ποσοστό των νέων που δεν συμμετέχει ή δεν θα συμμετείχε σε καμία οργάνωση ανέρχεται σε 12%, ποσοστό διπλάσιο από την άρνηση συμμετοχής σε πολιτικές και κοινωνικές δράσεις.

1.4 Συγκλίσεις και αποκλίσεις σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία

Επιχειρώντας να εντάξουμε τις τάσεις της πολιτικότητας των νέων στην Ελλάδα, όπως καταγράφονται μέσα από την έρευνα του Ινστιτούτου Πουλαντζάς και της Prorata, στη διεθνή βιβλιογραφική και ερευνητική συζήτηση, διαπιστώνουμε την ύπαρξη σημείων τόσο σύγκλισης όσο και απόκλισης. Συγκεκριμένα, τα υψηλά ποσοστά δήλωσης πολιτικού ενδιαφέροντος, καθώς και συμμετοχής στις βουλευτικές εκλογές, αποτελούν σημαντικά σημεία διαφοροποίησης από την ευρωπαϊκή –και ακόμα περισσότερο από την αμερικανική– πραγματικότητα.

Η σύγκλιση των προτύπων εντοπίζεται κυρίως ως προς τη χαμηλή εμπιστοσύνη στους θεσμούς της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, την απόρριψη των κλασικών ιδεολογικών διαιρέσεων και τη συνακόλουθη μειωμένη ερμηνευτική ικανότητα των «μεγάλων αφηγήσεων», καθώς και, αναφορικά με την πολιτική συμμετοχή, ως προς τη διεύρυνση του ρεπερτορίου δράσης και την προτίμηση σε πιο ευέλικτες, εξατομικευμένες μορφές παρέμβασης και ένταξης, που δεν ανήκουν στο πολιτικό, με τη στενή έννοια, και αφορούν πρωτίστως μεταϋλιστικού τύπου αιτήματα.

Η ελληνική νεολαία φαίνεται να ακολουθεί πιο διστακτικά το μετασχηματισμό των προτύπων πολιτικότητας των υπόλοιπων δυτικών κοινωνιών· τηρεί μια αμφίθυμη στάση απέναντι στη θεσμική πολιτική, ενώ χαρακτηρίζεται από έντονο πολιτικό ενδιαφέρον και από μια συνολικά υψηλή διαθεσιμότητα συμμετοχής σε κοινωνικές και πολιτικές οργανώσεις και δράσεις. Διάκειται πιο ευνοϊκά απέναντι στα νέα οργανωτικά σχήματα, καθώς και τα νέα πολιτικά διακυβεύματα που αναδύονται, αλλά δεν απορρίπτει συνολικά τις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης, παρά την έκφραση δυσπιστίας απέναντί τους. Η στάση αυτή, συνεπώς, δεν μοιάζει να υποδηλώνει πολιτική αδιαφορία, αλλά μάλλον την απόρριψη του συγκεκριμένου τρόπου άσκησης της πρακτικής πολιτικής, καθώς και την απόσταση ανάμεσα στα δημοκρατικά ιδεώδη και τη δημοκρατική πράξη, επαναφέροντας τη συζήτηση περί «κριτικών πολιτών».

Συμπερασματικά, τα στοιχεία της συγκεκριμένης έρευνας έρχονται να τεκμηριώσουν και στην ελληνική περίπτωση τη μεταστροφή στην προσέγγιση της πολιτικότητας των νέων, που πλέον αντιμετωπίζεται πρωτίστως με όρους μετασχηματισμού των συμμετοχικών πρακτικών και όχι πολιτικής αδιαφορίας. Συγκεκριμένα, συνηγορούν υπέρ της ανάδυσης και εξάπλωσης ενός προτύπου «ιδιότητας του πολίτη από προσωπική δέσμευση» εντός της ελληνικής

νεολαίας. Το στοιχείο που δείχνει να διαφοροποιεί την ελληνική πραγματικότητα είναι το πρότυπο του «πολίτη από καθήκον», που μοιάζει να διατηρεί ακόμα σημαντικό μέρος από την εγκληματική και κινητοποιητική του ισχύ.

Βεβαίως, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στο παρόν κείμενο αυτό τεκμαίρεται πρωτίστως από την υψηλή συμμετοχή των νέων στις εκλογές, η οποία κατέχει ιδιαίτερη θέση εντός της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας: η Ελλάδα, ακόμα και τώρα, χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ η αποχή δεν αποτελεί ευρέως νομιμοποιημένη πρακτική²⁶. Ωστόσο, σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγουν και άλλες μελέτες, όπως αυτή της Μάρως Παντελίδου-Μαλούτα²⁷, που διαπιστώνει ότι, παρά την αυξημένη ζήτηση μη θεσμικών, εναλλακτικών συμμετοχικών διεξόδων από τους νέους και τις νέες, αυτό δεν συμβαίνει απαραίτητα σε βάρος των θεσμικών μορφών συμμετοχής.

Μέσα σε αυτό πλαίσιο τόσο η επιστροφή των νέων στην πολιτική όσο και το περιεχόμενό της, ο ατομικός ή συλλογικός της χαρακτήρας, οι οργανωτικές μορφές που θα λάβει και ο φορέας/οι φορείς που θα την εκφράσουν αναδεικνύονται ως πολιτικά επίδικα, με σημαντικές συνέπειες για το μέλλον του κομματικού-πολιτικού συστήματος, αλλά και ευρύτερα για τους μετασχηματισμούς της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας.

²⁶ M. Ellison, G. Pollock & R. Grimm, “Young people’s orientations towards contemporary politics: Trust, representation and participation”, *op. cit.*, p. 1210-1211 και Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Η νεολαία επιστρέφει; Ελληνική πολιτική κουλτούρα και μεταβαλλόμενα πρότυπα πολιτικότητας των νέων στην κρίση», ό.π., σ. 20.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

2. Οι Millennials και τα κινήματα του 21ου αιώνα

Δημήτρης Παπανικολόπουλος²⁸

Καθώς η είσοδος νέων γενεών στην κινηματική δράση αλλάζει τα χαρακτηριστικά της τελευταίας²⁹, οφείλουμε να ερευνήσουμε τα χαρακτηριστικά των νέων αυτών γενεών που ευθύνονται για αυτή την αλλαγή. Και πριν αρχίσει να μας απασχολεί στα σοβαρά η Generation Z, δηλαδή αυτοί που γεννήθηκαν κατά βάση στον 21ο αιώνα, πρέπει να εστιάσουμε στο προφίλ των Millennials (όσων δηλαδή γεννήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του '80 ως τα τέλη του αιώνα), το οποίο διαμορφώθηκε διεθνώς από την ψηφιακή επανάσταση και από τη μεγάλη ύφεση³⁰, από το γεγονός δηλαδή ότι είναι digital natives (γεννημένοι στην ψηφιακή εποχή) και ότι επλήγησαν περισσότερο από την κρίση, σύμφωνα με συγκριτικά στοιχεία σχετικά με την ανεργία και τη φτώχεια³¹.

Η Ruth Milkman φιλοτεχνεί το πορτρέτο των Αμερικανών Millennials ως εξής: πληρώνουν πολλά για τις σπουδές τους, αλλάζουν δουλειές, γιατί αυτές που βρίσκουν, όταν δεν είναι κακές και κακοπληρωμένες, δεν τους κάνουν, μένουν συχνά με τους δικούς τους, δεν παντρεύονται ή το κάνουν αργότερα³². Για την «επισφαλή γενιά» της Ιταλίας και της Ισπανίας, αντίστοιχα, οι Andretta και della Porta³³ σημειώνουν τα εξής: είναι πιο μορφωμένη, αλλά εργασιακά πιο επισφαλής από την προηγούμενη, έχει μικρή εμπιστοσύνη στο κράτος και τον καπιταλισμό, διακατέχεται από ανασφάλεια, οργή, άγχος και αποξένωση, ενώ

²⁸ Ο Δημήτρης Παπανικολόπουλος είναι Δρ. Πολιτικής Επιστήμης και ερευνητής (INE-ΓΣΕΕ, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς).

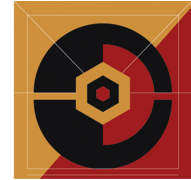
²⁹ Whittier, N. (1997). Political Generations, Micro-cohorts and the Transformation of Social Movements. *American Sociological Review*, 62 (5), 760-778.

³⁰ Milkman, R. (2017). A New Political Generation: Millennials and the post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82 (1), 5.

³¹ Della Porta, D. (2017). Late Neoliberalism and its Discontents: A Comparative Conclusion. In D. Della Porta, M. Andretta, T. Fernandes, F. O' Connor, E. Romanos & M. Vogiatzoglou (Eds.) *Late Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis. Comparing Social Movements in the European Periphery* (269-272). Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan.

³² Milkman, R. (2017) A New Political Generation: Millennials and the post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82 (1), 9-10.

³³ Andretta, M. & Della Porta, D. (2015). Contentious Precarious Generation in anti-Austerity Movements in Spain and Italy. *OBETS, Revista de Ciencias Sociales*, 10 (1), 37-66.

δεν διαθέτει καμία αίσθηση καριέρας ή ασφαλούς επαγγελματικής ταυτότητας. Αν και έχουν αυξηθεί σε διεθνές επίπεδο τόσο οι αιτίες όσο και τα εμπόδια για συλλογική δράση, καθώς νέες συνθήκες αποστέρησης και εξατομίκευσης προσδιορίζουν τις απειλές και τις ευκαιρίες για τους Millennials³⁴, ωστόσο οι τελευταίοι εκδηλώνουν κινηματική διαθεσιμότητα³⁵, κινητοποιούμενοι όχι από καθήκον, αλλά από επιλογή³⁶.

Ως digital natives, οι Millennials έχουν μεγαλύτερη εξοικείωση με το διαδίκτυο και τα social media. Το στοιχείο αυτό έχει μεγάλη σημασία, καθώς τα ψηφιακά μέσα μετασχημάτισαν τα κινήματα του 21ου αιώνα κατά τον τρόπο που ο Manuel Castells έχει έγκαιρα επισημάνει: προσφέρουν οριζόντια επικοινωνία, χώρο αυτονομίας και δικτύωσης, δημόσιο χώρο, διευκόλυνση συμμετοχής για όσους δεν έχουν πολλούς διαθέσιμους πόρους, σύνδεση ψηφιακού και φυσικού χώρου, σύνδεση των κινήματων σε παγκόσμιο επίπεδο και αμοιβαία έμπνευση, αποσόβηση του κινδύνου της γραφειοκρατικοποίησης των κινήματων, ακαθοδήγητο χαρακτήρα, προαγωγή της κουλτούρας της αυτονομίας, ανταλλαγή και διάχυση πληροφοριών και ιδεών, δημιουργία νοημάτων και αισθήματος συνανήκειν και κοινοτήτων, αδιαμεσολάβητη παραγωγή της αυτοεικόνας των κινήματων, ενδοσκοπήση και αυτοκριτική των κινήματων, ξεπέραςμα του φόβου, μείωση των δυνατοτήτων καταστολής, κυριαρχία της μη βίας, δυνατότητα επιβίωσης ακόμα και μετά το πέρας των συλλογικών δράσεων³⁷.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ψηφιακά μέσα έφεραν στην κινηματική δράση (και δη στο «κίνημα των πλατειών», στην περίπτωση της Ελλάδας) πολύ νέο κόσμο, ειδικά νέους επισφαλείς, μορφωμένους, μη οργανωμένους, με μικρή πολιτική εμπειρία, γεγονός που μείωσε τη σημασία των παραδοσιακών οργανώσεων και προώθησε τη «συνδετική δράση» (connective action) έναντι της συλλογικής

³⁴ Della Porta, D. (2019). Deconstructing Generations in Movements: Introduction. *American Behavioral Scientist*, 63 (10), 1407-1426. Della Porta, D. (2019). Deconstructing Generations: Concluding Remarks. *American Behavioral Scientist*, 63 (10), 1578-1596.

³⁵ Milkman, R. (2017). A New Political Generation: Millennials and the post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82 (1), 3. Andretta, M. & Della Porta, D. (2015). Contentious Precarious Generation in anti-Austerity Movements in Spain and Italy. *OBETS, Revista de Ciencias Sociales*, 10 (1), 49.

³⁶ Della Porta, D. (2019). Deconstructing Generations in Movements: Introduction. *American Behavioral Scientist*, 63 (10), 1407-1426.

³⁷ Castells, M. (2012). *Networks of Hope and Outrage. Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Politi Press.

δράσης³⁸. Οι Loader, Vromen και Xenos³⁹ επιχειρούν να σκιαγραφήσουν το προφίλ του «δικτυωμένου νέου πολίτη»: δεν συμμετέχει σε παραδοσιακές μορφές οργάνωσης, προτιμά τα μη ιεραρχικά οριζόντια δίκτυα, συμμετέχει σε συγκεκριμένα πρότζεκτ και δη στην πολιτική της καθημερινής ζωής, δεν συμμετέχει από καθήκον, αλλά από προσωπική επιλογή, οι σχέσεις του ενεργοποιούνται μέσα σε ένα ψηφιακά δικτυωμένο περιβάλλον, τα σημεία αναφοράς του προέρχονται από τον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό της πληροφορίας.

Η παραπάνω τεχνο-αισιόδοξη προσέγγιση πάντως οφείλει να μετριαστεί, καθώς το νέο μοντέλο πολιτειότητας, αν και ρευστό και βιωμένο, δεν διαχωρίζεται κάθετα από το παλιό και δεν αποφεύγει τη δημιουργία νέων ιεραρχιών και ανισοτήτων⁴⁰. Επίσης, αν και έχουν βοηθήσει τους νέους να αναδιαμορφώσουν την κινηματική πολιτική στις αναπτυσσόμενες δημοκρατίες και να δομήσουν αντιπολιτευτικούς χώρους στα αυταρχικά καθεστώτα⁴¹, οι νέες τεχνολογίες έχουν ενσωματωθεί πλέον στις τεχνικές ελέγχου των κινητοποιήσεων και των κινητοποιούμενων, καθώς τα ψηφιακά ίχνη και τα προσωπικά δεδομένα των πολιτών εξυπηρετούν την παρακολούθησή τους από τα νέα ψηφιακά μέσα επιτήρησης⁴².

Σε αυτό το πλαίσιο μεγαλύτερων οικονομικών απειλών και οργανωτικών ευκαιριών, οι Millennials υιοθετούν πιο ριζοσπαστικό λόγο και ρεπερτόριο δράσης. Από τη μια, δηλαδή, ασκούν κριτική στο κυρίαρχο μοντέλο κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, στις διογκούμενες ανισότητες που παράγει ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός και στην καταπίεση των ταυτοτήτων, ενώ από την άλλη πειραματίζονται με εναλλακτικά μοντέλα συμμετοχικής και διαβουλευτικής δημοκρατίας και επιλέγουν την άμεση δράση.

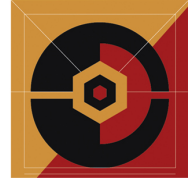
³⁸ Anduiza, E., Cristancho, C. & Sabucedo, J. M. (2014). Mobilization through Online Social Networks: The Political Protest of the Indignados in Spain. *Information, Communication and Society*, 17 (6), 750-764.

³⁹ Loader, B., Vromen, A. & Xenos, M. (2014). The Networked Young Citizen: Social Media, Political Participation and Civic Engagement. *Information, Communication and Society*, 17 (2), 143-150.

⁴⁰ Στο ίδιο.

⁴¹ Epstein, I. (2015). Conclusion. In I. Epstein (Ed.). *The Whole World is Texting. Youth Protest in the Information Age* (215-223). Pittsburgh: Sense Publishers.

⁴² Melgaço, L. (2018). Introduction. Taking to the Streets in the Informational Age. In L. Melgaço & J. Monaghan (Eds.), *Protests in the Information Age. Social Movements, Digital Practices and Surveillance* (1-18). London: Routledge.

Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το προφίλ της νέας κινηματικής γενιάς, όπως έχει φιλοτεχνηθεί από τις σχετικές έρευνες στο εξωτερικό. Οι Έλληνες Millennials δεν διαφέρουν και πολύ από τους ομηλικούς τους ακτιβιστές στο εξωτερικό. Επειδή όμως θα ακολουθήσουν πιο αναλυτικές δημοσιεύσεις επί του θέματος από τον γράφοντα, θα αρκεστώ να αναφέρω τα εξής εισαγωγικά, για να γίνει κατανοητό πόσο σημάδεψε τα κινηματικά δρώμενα η είσοδος των Millennials στο προσκήνιο και για να σκεφτούμε πιο διεισδυτικά επί του θέματος:

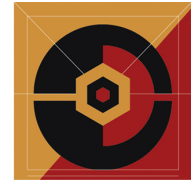
1. Η κρίση αντιπροσώπευσης και η απარέσκεια των νέων για τη θεσμική πολιτική συναρτάται σε κρίσιμο βαθμό με τις αξίες των διαφορετικών γενεών, όπου οι προτιμήσεις νέων και μεσόκοπων/ηλικιωμένων λαμβάνουν διαφορετικές τιμές στον άξονα «ιεραρχικές δομές – οριζόντιες δομές».
2. Έχει συχνά επισημανθεί η απουσία των νέων από τον επίσημο συνδικαλισμό. Ως αίτια έχουν προταθεί, μεταξύ άλλων, τόσο ο ατομισμός των σύγχρονων νέων όσο και η αδυναμία των μεγαλύτερων σε ηλικία συνδικαλιστών να τους εντάξουν στις δομές του επίσημου συνδικαλιστικού κινήματος. Δεν έχουν, ωστόσο, επισημανθεί όσο θα έπρεπε οι διαγενεακές διαφορές που μπορεί να τροφοδοτούν αυτό το φαινόμενο.
3. Ο διαδικτυακός ακτιβισμός και η χρήση των νέων μέσων επικοινωνίας, που έχουν συνδεθεί προνομιακά με τις νέες γενιές, θα έπρεπε να εξετάζονται ως προς τη δυνατότητά τους να αλλάζουν το συσχετισμό υπέρ των νέων γενεών στο εσωτερικό των κινημάτων.
4. Οι διαδικασίες πολιτικοποίησης παραδοσιακά ήθελαν τους μεγαλύτερους να εισάγουν τους νέους στον κόσμο της πολιτικής. Η επαναπολιτικοποίηση μεγάλου μέρους των μεσόκοπων/ηλικιωμένων στο πλαίσιο των κινήματων τύπου Occupy/Indignados είναι πολύ πιθανό να αντέστρεψε τη φορά της διαδικασίας πολιτικοποίησης.
5. Τα λεγόμενα «νεότατα κοινωνικά κινήματα» –ή, αλλιώς, «κινήματα προεικόνισης» (μιας ριζικά διαφορετικής ζωής)– συνδέονται με τέτοιες μέριμνες, πειθαρχίες και κόστη, που οφείλουμε να αναρωτηθούμε αν στην ουσία είναι κινήματα μόνο για νέους.
6. Δεν έχει διαφύγει της προσοχής των ερευνητών ότι τα «νέα κοινωνικά κινήματα» διαμορφώθηκαν μετά το '68 μέσα από τη σύγκρουση των νέων με τον τρόπο ζωής των γονέων τους. Στις μέρες μας, αυτή η σύγκρουση

τροφοδοτεί τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα νέου τύπου «νέα κοινωνικά κινήματα», όπως το queer και το vegan κίνημα.

7. Ενώ οι κινηματικές οργανώσεις συνιστούν κλασική ερευνητική εστία, οι ενδογενεακές σχέσεις στο εσωτερικό τους δεν έχουν τύχει της ανάλογης προσοχής. Ωστόσο, υπάρχει διαφορά στη λειτουργία ανάμεσα σε μια οργάνωση αποκλειστικά νέων και σε μια οργάνωση με απλώς νεανική βάση ή ένα συνδικάτο κυριαρχούμενο από μεσήλικες ή και μεγαλύτερους.
8. Η βιογραφική διαθεσιμότητα, ήτοι η αφθονία ελεύθερου χρόνου και η έλλειψη οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, είναι γνωστό πως ευνοεί τη συμμετοχή των νέων στις κινηματικές διεργασίες. Σπάνια όμως αναδεικνύεται το γεγονός ότι οι υποχρεώσεις αυτές συνιστούν μια «κοινωνική ηλικία» που επιτρέπει σε μεσόκοπους εργένηδες να συνεχίζουν την κινηματική τους δράση και αναγκάζει νέους παντρεμένους ή σκληρά εργαζόμενους να αποσύρονται «πρώωρα». Επομένως, ο ακτιβισμός των ηλικιωμένων (συνταξιούχων ή εργαζομένων με σταθερή δουλειά και μεγάλα παιδιά), στα χρόνια της κρίσης, στον τομέα του προσφυγικού και της αλληλεγγύης αμφισβητεί τη θεώρηση που θέλει τη βιογραφική διαθεσιμότητα να αποδίδεται αποκλειστικά στους νέους.
9. Ο δημόσιος διάλογος στη χώρα μας βρίθει αναλύσεων για συγκεκριμένες πολιτικές γενιές (τη γενιά της Αντίστασης, του 114, του Πολυτεχνείου). Οι Millennials συνιστούν την επόμενη γενιά με συνείδηση της διαφορετικότητάς της. Πρόκειται ουσιαστικά για μια αντι-νεοφιλελεύθερη γενιά, αποτελούμενη από μικρο-γενιές, δηλαδή από ομάδες ομηλικών που εισέρχονταν στην πολιτική κατά κύματα, καθώς έρχονταν αντιμέτωπες με νέες, αν και ομοειδείς, προκλήσεις (αντιπαγκοσμιοποιητικό, φοιτητικό κίνημα 2006-2007, Δεκέμβρης 2008, Μνημόνια, «κίνημα πλατειών», δημοψήφισμα 2015). Φυσικά, όταν μιλάμε για μια πολιτικοποιημένη γενιά, δεν αναφερόμαστε στο σύνολό της. Αναφερόμαστε κυρίως σε «γενεακές μονάδες»⁴³, δηλαδή σε μειοψηφικά κομμάτια μιας γενιάς που εκφράζουν ευρύτερες γενεακές ανησυχίες και ενίοτε συγκρούονται με άλλες γενεακές μονάδες με εκ διαμέτρου αντίθετα αιτήματα. Το ενδιαφέρον σε αυτή την περίπτωση είναι ότι οι αντιθετικές γενεακές μονάδες συγκρούονται για τη διαμόρφωση του κοινού τους κόσμου, με αποτέλεσμα να συνδιαμορφώνουν έναν έντονα γενεακά προσδιορισμένο κοινωνιογνωστικό χάρτη.

⁴³ Mannheim, Karl. (1972). The problem of generations. In K. Mannheim (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (163-195). London: Routledge & K. Paul.

3. Νεολαία, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και πολιτική σε μια περίοδο πολλαπλών κρίσεων

Κωνσταντίνος Θεοδωρίδης⁴⁴

Είναι γεγονός ότι η ανάδυση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) ή αλλιώς social media, σε συνδυασμό με τις πολλαπλές και αλληπάλληλες κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις των τελευταίων ετών, έχει άμεση επίδραση στην καθημερινότητα των νέων ανθρώπων. Το παρόν κείμενο θα ασχοληθεί με το ρόλο των ψηφιακών μέσων στις σχέσεις νεολαίας και πολιτικής, καθώς και με τις επιπτώσεις αυτών των μέσων στη διαμόρφωση των νεανικών ταυτοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, δίνεται έμφαση στην ανάγκη αναγνώρισης των σύνθετων και ποικίλων τρόπων με τους οποίους οι νέοι και οι νέες άλλοτε επιλέγουν να συμμετάσχουν ενεργά στην πολιτική και άλλοτε να αποστασιοποιηθούν από αυτή, σε μια εποχή που οι μεταβάσεις τους στην ενηλικίωση χαρακτηρίζονται από ένα ολοένα διογκούμενο αίσθημα αβεβαιότητας.

Όσον αφορά τη σχέση της νεολαίας με τις νέες τεχνολογίες, δεν είναι λίγες οι φορές που οι συζητήσεις στη δημόσια σφαίρα και ιδιαίτερα στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης χαρακτηρίζονται από κάποιου είδους «ηθικό πανικό»⁴⁵. Τέτοιες τοποθετήσεις προκύπτουν συνήθως από όσες και όσους επικεντρώνονται υπέρμετρα στους ενδεχόμενους κινδύνους που ενέχει η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τη νεολαία, στους τρόπους ζωής των νέων και στις καταναλωτικές τους πρακτικές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαδίδονται αναπαραστάσεις των νέων ως υποκειμένων που τείνουν να λαμβάνουν ασύμμετρα ρίσκα και χαρακτηρίζονται από αποκλίνουσες συμπεριφορές. Από μια διαφορετική σκοπιά, η σχέση τους αυτή μπορεί να εξυμνείται στο πλαίσιο συζητήσεων για τις απολαύσεις του ηδονιστικού καταναλωτισμού ή για τη συμβολή των ψηφιακών μέσων στην καινοτομία και στη δημιουργικότητα των νέων ή στις προσπάθειές τους για τη δημιουργία μιας νεοφυούς επιχείρησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι με παρόμοιο τρόπο

⁴⁴ Δρ. Κοινωνιολογίας, Manchester Metropolitan University, διδάσκων στο Πανεπιστήμιο Πατρών.

⁴⁵ Βλ. σχετικά Ν. Δεμερτζής, Γ. Σταυρακάκης, Μ. Ντάβου, Α. Αρμενάκης, Ν. Χρηστάκης, Ν. Γεωργαράκης, Ν. Μπούμπαρης, *Νεολαία: Ο Αστάθμητος Παράγοντας*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2008.

συναντάμε τοποθετήσεις στον δημόσιο διάλογο αναφορικά με τις σχέσεις των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, των νέων και της πολιτικής.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας κατανόησης των τρόπων συσχέτισης των νέων με την πολιτική είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η αλληλεπίδρασή τους με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν είναι προκαθορισμένη, αλλά διαμεσολαβημένη από κοινωνικοοικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Από τη μία πλευρά, οι νέοι και οι νέες μπορεί να χρησιμοποιούν τα ΜΚΔ με στόχο την επίτευξη των συλλογικών τους διεκδικήσεων, την πολιτική διαμαρτυρία, την ενασχόλησή τους με τα κοινωνικά κινήματα κ.λπ. Από την άλλη πλευρά, παρατηρούμε ότι σε ίδιες ή σε άλλες ψηφιακές πλατφόρμες αναζητούν μια λιγότερο πολιτικοποιημένη διέξοδο από τις ατομικές και κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Ως εκ τούτου, η πολυπλοκότητα του ζητήματος εγείρει ερωτήματα σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους οι νέοι άνθρωποι επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν τα ΜΚΔ σε μια περίοδο κοινωνικών και πολιτικών μετασχηματισμών, καθώς και με τις επιπτώσεις που αυτό μπορεί να έχει στη σχέση τους με την πολιτική επικοινωνία από την πλευρά των κομμάτων.

3.1 Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως διέξοδος των νέων από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα την περίοδο της κρίσης

Η πολυπλοκότητα της ανάλυσης της σχέσης των νέων με την πολιτική στον ψηφιακό κόσμο εντείνεται λόγω της αύξουσας εμφάνισης ψηφιακών συσκευών, διάφορων πλατφόρμων κοινωνικής δικτύωσης και εργαλείων πολιτικού μάρκετινγκ. Η ψηφιακή τεχνολογία και οι ίδιες οι πλατφόρμες επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους συσχέτισης των νέων με την πολιτική. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει μόνο μέσα από μια μονοδιάστατη προσέγγιση από τη σκοπιά του τεχνολογικού ντετερμινισμού, που θέτει την ίδια τη δομή της κάθε πλατφόρμας ως βασικό μοχλό επίδρασης στα υποκείμενα, αλλά και από τους τρόπους με τους οποίους οι νέοι και οι νέες μοιράζονται πληροφορίες, επικοινωνούν και διαμορφώνουν τις σχέσεις τους, τόσο μέσα στα όρια του ψηφιακού χώρου όσο και εκτός αυτού.

Είναι καθοριστικής σημασίας να λάβουμε υπόψη ότι οι εμπειρίες των νέων, όπως διαμορφώνονται μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, δεν οδηγούν a priori σε μια πολιτική ενεργοποίηση και δράση. Έτσι, με την προϋπόθεση ότι ορίζουμε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως μηχανισμούς που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των νέων, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι είναι τα ίδια τα μέσα τα οποία παρέχουν στα υποκείμενά τους πόρους για να επιβιώσουν μέσα στο ασφυκτικό πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης. Κάτι τέτοιο απαιτεί τη μέγιστη προσοχή μας, τη στιγμή που οι πολιτικοί πόροι που δυνητικά θα μπορούσαν να παρέχουν μια ουσιαστική διέξοδο είναι περιορισμένοι.

Αυτό το μέρος του κειμένου εστιάζει σε εκείνες τις πτυχές της σχέσης των νέων με την πολιτική που διέπονται από μια λιγότερο «ρομαντική» προσέγγιση περί πολιτικής ενεργοποίησης, συμμετοχής και ριζοσπαστικοποίησής τους. Είναι η κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης λογικής που εντείνει τις πιέσεις και καθιστά τους νέους μοναδικούς υπευθύνους για την εξεύρεση ατομικών λύσεων στην προσπάθεια διαχείρισης του βάρους των πολλαπλών κρίσεων που πέφτει στους δικούς τους ώμους. Η αποφυγή της εμπλοκής με πολιτικά ζητήματα μέσω των social media ενδέχεται να σχετίζεται λιγότερο με αδιαφορία και παθητικότητα. Είναι πολύ πιθανό να αντικατοπτρίζει μια γενικευμένη αίσθηση ματαιότητας και απογοήτευσης που προκύπτει από την εμπειρία της κρίσης, την ίδια την πολιτική και το πολιτικό σύστημα.

Τόσο οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν με την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 –σε συνδυασμό και με τα σκληρά μέτρα λιτότητας που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα από το 2010 και μετά– όσο και η έναρξη το 2019 ενός νέου κύκλου οικονομικής και υγειονομικής κρίσης (πανδημία Covid-19) συνιστούν ένα ευρύτερο πλαίσιο επαναπροσδιορισμού της σημασίας της «κανονικότητας». Αυτές οι νέες συνθήκες έχουν αναμφίβολα άμεσες επιπτώσεις στις εμπειρίες της νεολαίας, κάτι το οποίο αναδείχθηκε στο πλαίσιο ερευνητικού έργου το οποίο υλοποιήθηκε από το 2016 μέχρι το 2020 μέσω μιας ποιοτικής συγκριτικής μελέτης μεταξύ Ελλάδας (Αττική) και Ηνωμένου Βασιλείου (Βορειοδυτική Αγγλία)⁴⁶. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα πεδίου στην Ελλάδα έδειξε ότι οι νέες συνθήκες διαμορφώνουν για τη νεολαία μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας (πρεκαριάτο), τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, τις μειωμένες αποδοχές, τις ελάχιστες προοπτικές

⁴⁶ Για περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα, βλ. K. Theodoridis “Negotiating reality through the prosumption of the ‘unreal’ self: Young people’s identities in an age of economic precarity” στο E. Colombo και P. Rebughini (επιμ.), *Youth and the Politics of the Present: Coping with Complexity and Ambivalence*, Routledge, Oxon 2019, σ.σ. 32-43.

για ιδιόκτητη στέγαση και ένα έντονο άγχος για το μέλλον. Ως εκ τούτου, οι νέοι άνθρωποι βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα γενικευμένο κλίμα επισφάλειας, που επιτάσσει όλο και μεγαλύτερη ευελιξία.

Έτσι, οι νέοι άνθρωποι καλούνται να διαμορφώσουν τις ταυτότητές τους και να σχεδιάσουν το μέλλον τους σε εποχές που οι παλιές σταθερές δεν είναι πλέον εφικτές. Επομένως, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι υπάρχει ανάγκη να δημιουργήσουν τις δικές τους κατάλληλες συνθήκες για να βιώσουν μια κάποια αίσθηση σταθερότητας. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι ο ψηφιακός κόσμος μέσα σε αυτό το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον παρουσιάζεται ως μια εναλλακτική πραγματικότητα περισσότερο αποδεκτή, η οποία «διαφεύγει» των οικονομικών περιορισμών που έχει διαμορφώσει το πλαίσιο της κρίσης. Ουσιαστικά, πρόκειται για την παραγωγή και κατανάλωση ενός ψηφιακού χώρου που, εκ πρώτης τουλάχιστον όψης, δεν περιορίζει τις επιλογές των νέων, αλλά διαμορφώνει ένα πεδίο επικοινωνίας, έκφρασης και διαμόρφωσης ταυτοτήτων.

Αυτό το ζήτημα εξαρτάται και από την επιλογή και χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης από τη νεολαία. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα, το οποίο αναλύθηκε διεξοδικά στην παραπάνω ποιοτική έρευνα μέσω πολυμεθοδολογικής προσέγγισης, είναι το Instagram. Στη συγκεκριμένη πλατφόρμα η απουσία στοιχείων της οικονομικής κρίσης και η αποφυγή παραγωγής και κατανάλωσης σχετικών δημοσιεύσεων αναδεικνύονται ως βασικές παράμετροι για την ανάκτηση από τους νέους ανθρώπους κάποιου βαθμού αίσθησης του ελέγχου και του «ανήκειν» που έχουν απολέσει. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι αυτή η προσπάθεια για εξεύρεση ικανοποιήσεων ή απολαύσεων γίνεται στη βάση ενός ακραίου, ενίοτε, ανταγωνισμού για προσοχή και αποδοχή.

3.2. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως ψηφιακοί χώροι κινητοποίησης, συμμετοχής και πολιτικής δράσης

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν αποτελούν μόνο έναν τρόπο αποφυγής των συνθηκών επισφάλειας που κυριαρχούν μέσα στο ευρύτερο κλίμα των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών. Όπως θα δούμε παρακάτω, μπορούν να λειτουργήσουν ως ένας τρόπος ενεργητικής συμμετοχής της νεολαίας στην πολιτική και στα κοινά μέσω της ανάπτυξης διαδικτυακών κινημάτων για τα κοινωνικά ζητήματα. Τέτοια θέματα τα οποία φαίνεται να κινητοποιούν τους

νέους και τις νέες στις σημερινές συνθήκες μπορεί να είναι οι διεκδικήσεις για καλύτερες εργασιακές συνθήκες ή οι ακτιβιστικές δράσεις σχετικά με τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, την κλιματική κρίση, την έμφυλη και την αστυνομική βία.

Η ανάγκη των νέων ανθρώπων για καταπολέμηση των ανισοτήτων, οι διεκδικήσεις για ίσα δικαιώματα και ο περιορισμένος χώρος έκφρασης στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης αναδεικνύουν τον ψηφιακό χώρο σε ένα πεδίο έκφρασης κριτικής στις κυρίαρχες πολιτικές. Επιπρόσθετα, η συμμετοχή των νέων στον ψηφιακό κόσμο μπορεί να συμβάλει στην υποστήριξη όσων βρίσκονται στο περιθώριο ή σε διαφορετικές θέσεις ευαλωτότητας. Επίσης, η διάχυτη έλλειψη εμπιστοσύνης στα κυρίαρχα ΜΜΕ μπορεί να οδηγήσει μέσω των social media σε μια ενεργοποίηση και πολιτικοποίηση των νέων οι οποίες να σχετίζονται τόσο με τα προσωπικά τους βιώματα όσο και με τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Έτσι, η αίσθηση πρόσβασης σε πληροφορίες που υπόκεινται σε μικρότερη λογοκρισία ωθεί τους νέους και τις νέες είτε να αναζητούν πληροφορίες είτε να λειτουργούν οι ίδιοι και οι ίδιες ως «πηγή πληροφοριών» στα ψηφιακά μέσα.

Φυσικά υπάρχουν πάντα επιφυλάξεις σχετικά με την αξιοπιστία των πηγών στα social media, ιδιαίτερα στη σημερινή συγκυρία όπου οι «παραποιημένες ειδήσεις» (fake news) αποτελούν καίριο θέμα συζήτησης στον δημόσιο διάλογο σχετικά με το βαθμό εμπιστοσύνης στα νέα μέσα⁴⁷. Η συνεχής πρόσβαση στο διαδίκτυο έχει επιφέρει αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι διάφορες μορφές διαμαρτυρίας, όπως, για παράδειγμα, αλλαγές στις πολιτικές κινητοποιήσεις, στη διεξαγωγή των πολιτικών συζητήσεων, καθώς και στο συντονισμό των διαμαρτυριών. Αξίζει να επισημανθεί ότι, για αρκετούς νέους ανθρώπους που εμπλέκονται σε ακτιβιστικές δράσεις, τίθενται αρκετά ζητήματα ιδιωτικότητας και επιτήρησης όσον αφορά τις εμπορικές διαδικτυακές πλατφόρμες. Οι νέοι που ενεργοποιούνται σε πολιτικό επίπεδο και συμμετέχουν με διάφορους τρόπους στα κοινά επιλέγουν είτε να τοποθετηθούν τελείως ανοιχτά για πολιτικά ζητήματα, χωρίς να χρησιμοποιούν κάποιο ψευδώνυμο, είτε να εμπλακούν σε συζητήσεις μόνο σε κλειστές ομάδες στα κοινωνικά δίκτυα και ανάμεσα σε «φίλους».

⁴⁷ Γ. Πλειός, *Παραποιημένες Ειδήσεις (Fake News)*, Gutenberg, Αθήνα, 2021.

Η σημασία της μελέτης της πολιτικής συμπεριφοράς των νέων ανθρώπων μέσω της χρήσης διαφορετικών μέσων κοινωνικής δικτύωσης αναδεικνύεται έντονα αν αναλογιστούμε ότι τα νέα ψηφιακά μέσα επιδρούν στις διάφορες μορφές πολιτικής συμμετοχής με πολλαπλούς, αλλά όχι αναγκαστικά αλληλοαποκλειόμενους, τρόπους. Για παράδειγμα, όπως έχει αναλυθεί και αναδειχθεί σε θεωρητικό επίπεδο, το Facebook είναι περισσότερο αποδοτικό στη διάχυση πληροφορίας και στην προώθηση μεγάλης κλίμακας δράσεων (π.χ. απεργιακές κινητοποιήσεις, συγκεντρώσεις κ.ά.) που απαιτούν αρκετούς πόρους (χρόνο και χρήμα). Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως εξαιτίας των ισχυρών κοινωνικών δεσμών και επιρροών που χαρακτηρίζουν τις «συνδεδεμένες ομάδες» («φίλοι») στη συγκεκριμένη πλατφόρμα. Συνήθως πρόκειται για μια λιγότερο απρόσωπη επικοινωνία, που γίνεται ανάμεσα σε δίκτυα ανθρώπων με περισσότερους κοινωνικούς δεσμούς⁴⁸.

Από την άλλη, το Twitter εκφράζει περισσότερο δικτυώσεις ανθρώπων που δεν έχουν αναπτύξει τόσο ισχυρούς κοινωνικούς και προσωπικούς δεσμούς. Πρόκειται για άτομα και κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν σε ένα ευρύ και ανοιχτό δίκτυο. Πιο συγκεκριμένα, το Twitter φαίνεται να διευκολύνει την αναπαραγωγή πληροφοριών, γεγονότων και ειδήσεων σε άμεσο χρόνο, τις ανοιχτές τοποθετήσεις των χρηστών του δικτύου και τη συμμετοχή σε ψηφιακές ακτιβιστικές δράσεις και διαμαρτυρίες με συγκεκριμένα hashtags (π.χ. #MeToo, #cancelefood). Συνοψίζοντας άλλες έρευνες⁴⁹, το Twitter είναι κυρίως ένα μέσο το οποίο μπορεί να εξυπηρετήσει και να διευκολύνει τις ανοιχτές συζητήσεις μεταξύ ακτιβιστών, συνδικαλιστικών οργανώσεων και του ευρύτερου κοινού. Μπορεί, επίσης, να βοηθήσει να ακουστεί η φωνή κοινωνικών ομάδων και κινημάτων που είτε αναπτύσσονται παράλληλα σε άλλες ψηφιακές πλατφόρμες είτε είναι περισσότερο ορατές στο μη ψηφιακό τοπίο. Έτσι, στο βαθμό που η δομή και το περιεχόμενο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διαφέρουν, διαφοροποιούνται και οι τρόποι με τους οποίους η νεολαία συμμετέχει στην ψηφιακή κοινωνία.

⁴⁸ S. Valenzuela, T. Correa, HG. de Zúñiga, "Ties, Likes, and Tweets: Using Strong and Weak Ties to Explain Differences in Protest Participation Across Facebook and Twitter Use", *Political Communication*, τμ. 35, τχ. 1, 2018, σ.σ. 117-134.

⁴⁹ Y. Theocharis, W. Lowe, J. W. van Deth, G. García-Albacete, "Using Twitter to mobilize protest action: online mobilization patterns and action repertoires in the Occupy Wall Street, Indignados, and Aganaktismenoi movements", *Information, Communication & Society*, τμ. 18, τχ. 2, 2015, σ.σ. 202-220.

3.3. Συμπεράσματα

Το παρόν κείμενο είχε ως σημείο εκκίνησης την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ νεολαίας και μέσων κοινωνικής δικτύωσης και τη σχέση τους με την πολιτική. Τα συμπεράσματα της ανάλυσης δείχνουν, πολύ περιληπτικά, ότι δεν υπάρχει ένας προκαθορισμένος και μοναδικός τρόπος με τον οποίο η νεολαία χρησιμοποιεί τα ΜΚΔ για να αντιμετωπίσει την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Αντίθετα, οι νέοι και οι νέες επιλέγουν με πολυεπίπεδο τρόπο να αλληλεπιδρούν με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κάτι το οποίο εντείνεται και καλλιεργείται επίσης από το κατακερματισμένο τοπίο των διάφορων ψηφιακών πλατφόρμων που υπάρχουν. Ουσιαστικά όμως, το καίριο ζήτημα που πρέπει να αναδειχθεί είναι ότι η νεολαία επιλέγει τόσο να παράγει όσο και να καταναλώνει στα social media με τους δικούς της όρους.

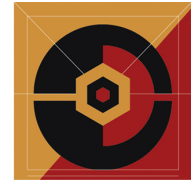
Τα ΜΚΔ μπορεί να προσφέρουν δυνητικά περισσότερες επιλογές και δυνατότητες για αλληλεπίδραση των νέων με την πολιτική. Αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι όλοι/ες οι νέοι/ες είναι πρόθυμοι/ες να εμπλακούν ενεργά σε συζητήσεις και τοποθετήσεις για τα πολιτικά ζητήματα. Η νεολαία μπορεί να διατηρεί «προφίλ» σε πολλές και διαφορετικές πλατφόρμες ταυτόχρονα, εξυπηρετώντας διαφορετικές επικοινωνιακές ανάγκες μέσα από μια πολυεπίπεδη ενασχόληση. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να τονιστεί ότι στη σημερινή κοινωνικοοικονομική και πολιτική συγκυρία οι νέοι άνθρωποι τοποθετούνται στο ψηφιακό πεδίο ως συν-διαμορφωτές και συν-δημιουργοί του και όχι ως παθητικοί ψηφιακοί επισκέπτες-καταναλωτές επικοινωνιακών μηνυμάτων. Ιδιαίτερα στην εποχή μας, αυτό είναι ένα στοιχείο που θα ήταν καλό να το λάβουν υπόψη τους εκείνοι/ες οι οποίοι/ες διαμορφώνουν στρατηγικές πολιτικής επικοινωνίας. Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε προσπάθεια για πολιτική επικοινωνία των κομμάτων, της ηγεσίας και των στελεχών τους θα πρέπει να γίνεται με μια ολοκληρωμένη προσέγγιση, περισσότερο προσαρμοσμένη στους όρους των νέων ανθρώπων και όχι αποσπασματικά.

Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να γίνει περισσότερο κατανοητή στο πλαίσιο της ψηφιακής πολιτικής επικοινωνίας αν επεκτείνουμε και παραφράσουμε αυτό που η S. Pickard αναφέρει για τη δραστηριοποίηση της νεολαίας ως «κάνοντας μόνοι/ες μας πολιτική» (do-it-ourselves politics)⁵⁰. Κατά μία έννοια,

⁵⁰ S. Pickard, "Young environmental activists and Do-It-Ourselves (DIO) politics: collective engagement, generational agency, efficacy, belonging and hope", *Journal of Youth Studies*, DOI: 10.1080/13676261.2022.2046258.

αναφέρεται στην άσκηση συμμετοχικής πολιτικής από την ίδια τη νεολαία, χωρίς την εμπλοκή επαγγελματιών και ειδικών, ως απάντηση στην ανεπάρκεια των κεντρικών πολιτικών να δώσουν ικανοποιητικές λύσεις στα καθημερινά της προβλήματα. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αυτό μεταφέρεται μέσω των social media και στην πολιτική επικοινωνία. Οι νέοι και οι νέες χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για να εμπλακούν με τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα με τους δικούς τους τρόπους και «παίρνοντας την πολιτική επικοινωνία στα χέρια τους» (do-it-ourselves political communication).

4. Η σχέση κόμματος – νεολαίας. Η νεολαία ως κόμμα;

Αιμιλία Βήλου⁵¹

Πολύ μελάνι έχει χυθεί για τη σχέση των νέων με τα κόμματα ή για την κρίση της σχέσης των νέων με τα κόμματα. Καταρχάς να ξεκαθαρίσουμε ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων στον δημόσιο λόγο ως σχέση «νέων – κομμάτων» γίνεται κατανοητή η σχέση των νέων με την πολιτική, και από αυτό ξεκινούν μια σειρά από κωμικοτραγικές παρεξηγήσεις. Η νεολαία ενδιαφέρεται για την πολιτική, αυτό τουλάχιστον προκύπτει από πληθώρα ερευνών που δημοσιεύονται κατά καιρούς. Οι νέοι και οι νέες συμμετέχουν (και συχνότατα πρωτοστατούν) σε μια σειρά παρεμβάσεων οι οποίες έχουν και πολιτικά αιτήματα – άλλωστε, τι δεν είναι πολιτικό; Όμως από τις ίδιες έρευνες, αλλά και από τα εμπειρικά στοιχεία, προκύπτει ένας σκεπτικισμός απέναντι στον κομματικό θεσμό, του οποίου η αξιοπιστία έχει ούτε ή άλλως τρωθεί σημαντικά, και απόληξη είναι η χαλαρή σύνδεση των υποκειμένων με τα κόμματα. Η νεολαία δείχνει να διατηρεί μεγαλύτερες αποστάσεις, κατά συνέπεια παρατηρείται το φαινόμενο τα κόμματα να απισχναίνονται και ο μέσος όρος ηλικίας των μελών να αυξάνει επικίνδυνα.

4.1 Τι είναι και τι θέλει η νεολαία

Καταρχάς να ορίσουμε –ή έστω να περιορίσουμε– τον όρο «νεολαία». Στο παρόν κείμενο δεχόμαστε την ηλικία ως ειδοποιό διαφορά σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες πληθυσμού και θα δεχτούμε ένα εύρος 14-35 ετών, με μια ελαστικότητα στο άνω όριο, μιας και μπορεί να μειώνεται ή να αυξάνει σημαντικά ανάλογα με τις δραστηριότητες των υποκειμένων, π.χ. τη δημιουργία οικογένειας, την παράταση σπουδών κ.ο.κ. Κατανοούμε ότι με αυτό τον τρόπο η νεολαία αντιμετωπίζεται ως διαταξική κοινωνική κατηγορία, η οποία τέμνει κάθετα την ταξική συγκρότηση της κοινωνίας, όμως αυτό γίνεται χάριν απλοποίησης και γενίκευσης και όχι γιατί δεχόμαστε πως η κοινωνικοταξική

⁵¹ Η Αιμιλία Βήλου είναι Υποψήφια Διδασκίστρια Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

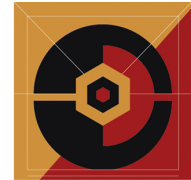
Θέση των υποκειμένων δεν έχει πρωτεύουσα σημασία στη συγκρότησή τους. Επίσης, δεν γίνεται αντιληπτή η νεολαία ως κοινωνικό «στρώμα», μιας και η ταξική θέση των νέων, είτε διαμέσου της οικογένειας είτε όταν οι ίδιοι/ίδιες βγουν στην παραγωγή, τους καθορίζει περισσότερο από τη νεολαιίστικη ταυτότητά τους.

Συνοψίζοντας, οι νέοι και οι νέες έχουν κοινά χαρακτηριστικά που πηγάζουν από την ηλικία τους, όμως η κοινωνικοταξική τους θέση επικαθορίζει εν πολλοίς τόσο τις επιλογές τους όσο και τις δυνατότητές τους. Ακόμη πιο απλά, δύο 20χρονα υποκείμενα έχουν σε ένα βαθμό κοινές προσλαμβάνουσες, ανάγκες και κώδικες, όμως αν η μία περίπτωση εργάζεται επταήμερο, δεκάωρο, χωρίς ασφάλιση και η άλλη περίπτωση σπουδάζει σε ιδιωτικό πανεπιστήμιο περιωπής της Εσπερίας, τότε δεν έχουν τις ίδιες προτεραιότητες, ούτε μπορούν να προσεγγιστούν με τον ίδιο τρόπο.

Έχοντας τα παραπάνω κατά νου, μπορούμε να πούμε ότι δύο είναι τα βασικά ζητήματα που αντιμετωπίζουν τα κόμματα σε σχέση με τη νεολαία. Το ένα είναι η πολιτική των κομμάτων απέναντι σε –αλλά και για– τη νεολαία, πιο συγκεκριμένα ποια (θα πρέπει να) είναι η πολιτική που χαράσσουν τα ίδια τα κόμματα για τα αιτήματα της νεολαίας. Το δεύτερο είναι η κομματικοποίηση των νεολαίων, δηλαδή με ποιον τρόπο κομματικοποιούνται οι νέοι και οι νέες και ποια είναι η ιστορική εμπειρία.

4.2 Η πολιτική για τη νεολαία

Αυτό το κομμάτι ίσως να είναι το πιο απλό. Εάν ένα κόμμα επιθυμεί την αναπαραγωγή του και την ηλικιακή ανανέωση, τότε η χάραξη πολιτικής για την προσέγγιση της νεολαίας (θα πρέπει να) είναι ευθύνη των κομματικών νεολαίων, εν απουσία τέτοιων (θα πρέπει να) είναι ευθύνη των νεότερων κομματικών μελών. Ωστόσο, είναι αναγκαίο το ίδιο το κόμμα να προχωρά σε επεξεργασίες που αφορούν και τις νεότερες ηλικίες, να εντάσσει στην προβληματική του και εκείνο το ταυτοτικό χαρακτηριστικό ως ειδοποιό διαφορά, χωρίς όμως να εκφεύγει της προσοχής ότι η κοινωνικοταξική θέση, όπως και άλλα ταυτοτικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων που εντάσσονται κάτω από την ομπρέλα «νεολαία», είναι εξίσου επιδραστικά. Αυτονόητα το (κάθε) κόμμα σε επίπεδο θεσμικό οφείλει να ασκεί πίεση και να προτείνει μέτρα

συμπερίληψης, υλοποιώντας αποφάσεις ή επεξεργασίες της οικείας νεολαίας ή των ομάδων πίεσης που δραστηριοποιούνται σε νεολαιίστικους χώρους.

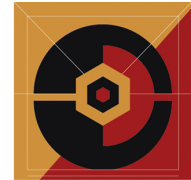
4.3 Η κομματικοποίηση των νέων

Ο ίδιος ο όρος «κομματικοποίηση» είναι φορτισμένος αρνητικά, καθώς έχει συνδεθεί με τη μονολιθικότητα και τον ιδεολογικό παρωπιδισμό, ενώ στους/στις νέους/νέες που ασχολούνται με την πολιτική μέσω κομμάτων αποδίδεται η πρόθεση του «βολέματος», εφόσον βρίσκονται κοντά στην εξουσία. Τίποτα από τα προαναφερθέντα δεν αποκλείεται είτε ως πρόθεση είτε ως έκβαση, αλλά επίσης τίποτα δεν είναι βέβαιο. Στο παρόν κείμενο ως «κομματικοποίηση» νοείται η διαδικασία ένταξης σε έναν κομματικό χώρο, είτε θεσμικά είτε με πιο χαλαρή σύνδεση.

Τουλάχιστον στον δυτικοευρωπαϊκό κόσμο, οι νέοι/νέες προσεγγίζουν τα κόμματα με δύο τρόπους: είτε άμεσα το ίδιο το κόμμα, είτε μέσω μιας σειράς επικουρικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται γύρω από το κόμμα. Οι επικουρικές οργανώσεις μπορεί να έχουν φιλειρηνικό/αντιιμπεριαλιστικό προσανατολισμό, να είναι οργανώσεις γυναικών, εργατικές συνδικαλιστικές παρατάξεις του κόμματος (ή συνδικάτα φίλα προσκείμενα στο κόμμα, ανάλογα με τη χώρα) ή οργανώσεις με δικαιωματικά αιτούμενα και οργανώσεις νεολαίας. Στην κατηγορία των επικουρικών οργανώσεων θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε εν μέρει και το χώρο των κινημάτων, αν και δεν συνδέεται πάντα ή κατ' ανάγκη με κάποιον θεσμοποιημένο πολιτικό φορέα.

Οι πολιτικές νεολαίες αποτελούν το πιο κομβικό κομμάτι της σχέσης κόμματος – νεολαίας. Επί της ουσίας λειτουργούν για τα κόμματα ως boot camp και δεξαμενή άντλησης νέων μελών. Πολιτικοποιούν τα υποκείμενα εξοπλίζοντάς τα με μια βαθύτερη ιδεολογικοπολιτική εξάρτηση, τα εκπαιδεύουν στην πειθαρχία και στη συλλογική δράση, με μια ίσως πιο χαλαρή κομματική πίεση, μιας και λειτουργούν ως «προθάλαμοι» του κόμματος. Κάποιοι και κάποιες δεν θα μείνουν στον προθάλαμο, θα προχωρήσουν στα ενδότερα, θα γίνουν μέλη του κόμματος, όσοι και όσες δεν κάνουν το βήμα θα έχουν αποκτήσει μια βαθύτερη σχέση με την πολιτική και το πολιτικό.

Οι νεολαιίστικες επικουρικές οργανώσεις λειτουργούν με μια ακόμη πιο χαλαρή σύνδεση με τα οικεία κόμματα, αφενός ως αμφίδρομοι δίαυλοι επικοινωνίας

μεταξύ υποκειμένων και κομμάτων και αφετέρου ως μέθοδοι διείσδυσης στο κοινωνικό. Ειδικότερα, την τελευταία εικοσαετία, κατά την οποία τα κόμματα έχουν απολέσει σε μεγάλο βαθμό τη νομιμοποίησή τους στην κοινωνία, οργανώσεις με δικαιωματικά αιτούμενα, αλλά και ο χώρος των κοινωνικών κινημάτων, αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο πολιτικοποίησης –και, σε μεγάλο βαθμό, κομματικοποίησης– των υποκειμένων.

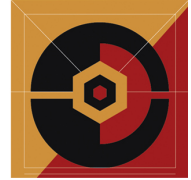
4.4 Κομματική νεολαία ή κόμμα νεολαίας;

Γενικά οι νεολαίες των κομμάτων έχουν έναν βαθμό ανεξαρτησίας από τα ίδια τα κόμματα· σίγουρα ο βαθμός διαφέρει από νεολαία σε νεολαία και δεν είναι σταθερός διαχρονικά. Και αυτονόητα η συνδιαμόρφωση και από τη νεολαία του κόμματος των κομματικών θέσεων είναι απαραίτητη, όπως και η συμπερίληψη της νεολαίας στη λήψη αποφάσεων και στη χάραξη στρατηγικής. Η ουσία όμως είναι πως σε κάθε περίπτωση το κόμμα καθοδηγεί τη νεολαία ιδεολογικοπολιτικά· όπου ανατρέπεται αυτό, η κατάληξη είναι (ιστορικά) η διάσπαση και εντέλει ο «θάνατος» του πολιτικού μορφώματος που μπορεί να έχει προκύψει.

Όπως αναφέρθηκε καταχρηστικά αρκετές φορές παραπάνω, η νεολαία δεν είναι αδιαφοροποίητη, δεν αποτελεί τάξη και η νεότητα δεν της προσδίδει μαγικά χαρακτηριστικά ώστε να την καθιστά πρωτοπορία της τάξης. Ένα κόμμα νεολαίας φαίνεται ότι θα κόμιζε μια φρέσκια και ριζοσπαστική ρητορική, όμως αφενός δεν υπάρχει τόσο μεγάλη κοινότητα συμφερόντων μεταξύ των νέων ώστε να συγκροτηθεί ένα συλλογικό πολιτικό υποκείμενο, αφετέρου η νεότητα δεν είναι συνώνυμο ούτε του ριζοσπαστικού ούτε του προοδευτικού.

4.5 Τι μπορούν να κάνουν τα κόμματα

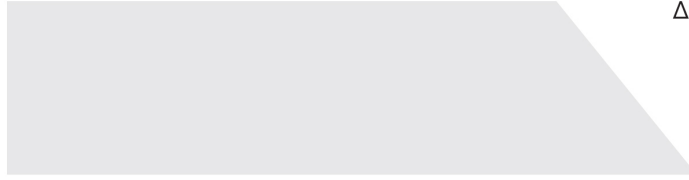
Καταρχάς τα κόμματα μπορούν (και πρέπει) να ακούσουν τη νεολαία και κατά δεύτερον μπορούν (και πρέπει) να της δώσουν χώρο να εκφραστεί και να συμμετάσχει. Μπορούν κυρίως να ακούσουν όχι απλά τα προβλήματά της (αυτά είναι εύκολο να διαπιστωθούν και να καταγραφούν και ενδεχομένως να προταθούν λύσεις), αλλά τις πραγματικές ανάγκες της. Από τις έρευνες προκύπτει ότι οι νέοι και οι νέες επιθυμούν να προσφέρουν, όμως αντιλαμβάνονται τη συλλογική δράση λίγο διαφορετικά από τις άλλες γενιές.

Θέλουν να προσιδιάζει στην καθημερινότητά τους. Πλέον η ζωή των ανθρώπων, χάρη στις νέες τεχνολογίες, δίνει επιλογές που στο παρελθόν φάνταζαν άπιαστες: επιλέγουμε από ποιο μέρος θα δουλέψουμε, χωρίς να χρειάζεται η φυσική μας παρουσία, επιλέγουμε πότε θα δούμε ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα, επιλέγουμε από ποιο μέρος του πλανήτη θα ψωνίσουμε.

Συνεπώς ζητούμενο είναι μια πολιτικοποίηση – ή, ακόμη περισσότερο, μια κομματικοποίηση–πολύ πιο κοντά στη βιωμένη πραγματικότητα των νέων. Άρα μια διέξοδος μπορεί να είναι η παροχή πληθώρας επιλογών η οποία θα επιτρέπει τη συμμετοχή σε τομείς δουλειάς, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των υποκειμένων (πχ σε δικαιωματικές ομάδες, αλλά όχι κατ' ανάγκη σε όλες όσες δραστηριοποιείται το κόμμα) και ανάλογα με τη διαθεσιμότητα τους. Μήπως η διαδικασία αυτή θα παραγάγει υποκείμενα που δεν αντιλαμβάνονται την ολότητα της κομματικής εμπειρίας; Σίγουρα ναι. Μήπως η ταύτιση με το υπό συζήτηση κόμμα δεν θα είναι ισχυρή; Εξαιρετικά πιθανό. Έχουν όμως τα κόμματα άλλον τρόπο επιβίωσης και αναπαραγωγής εκτός από την προσαρμογή; Όχι, αν θέλουν να είναι στο προσκήνιο και αύριο το πρωί.

Το δύσκολο είναι να πολιτικοποιηθούν τα υποκείμενα, να επιθυμούν την περαιτέρω εμπλοκή τους στο κοινωνικό, στο πολιτικό και στο δημόσιο. Οι – εξαιρετικά επιτυχημένες– πρακτικές του παρελθόντος μπορούν να προσαρμοστούν στις ανάγκες της συγκυρίας, να εμπλουτιστούν και να εκσυγχρονίσουν τον κομματικό θεσμό με τρόπους εντυπωσιακούς.

5. Τα πολιτικά συναισθήματα των νέων: Η περίπτωση της Ουγγαρίας

Beáta Kovács⁵²

What is certain?
That everything's uncertain, precarious.
Enjoy our lack of ties as freedom.

Friedrich Schorlemmer, “Der Befund ist nicht alles” (1993)

Δεν είναι δύσκολο να επιχειρηματολογήσει κανείς για τη σημασία των συναισθημάτων στην πολιτική σε μια εποχή που περιγράφεται ως λαϊκιστική ή εποχή της μετα-αλήθειας. Όταν τα μετρήσιμα και επαληθεύσιμα γεγονότα παύουν να έχουν σημασία και οι άνθρωποι βασίζονται συχνά σε δηλώσεις που τις «νιώθουν» αληθινές, αλλά στερούνται πραγματικής (επιστημονικής) βάσης, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι η συναισθηματική διάσταση έχει αποκτήσει σημαίνοντα ρόλο στην πολιτική πρακτική των τελευταίων ετών.

Τι ισχύει όμως για τα πολιτικά συναισθήματα των νέων; Είναι αλήθεια ότι οι νέοι και οι νέες λειτουργούν ακόμη πιο συναισθηματικά, μόνο και μόνο «λόγω του νεαρού της ηλικίας τους»; Για παράδειγμα, σύμφωνα με την κλασική έννοια της ανηλικότητας, που εισήγαγε στις αρχές του 20ού αιώνα ο G. Stanley Hall, αυτή η φάση της ζωής χαρακτηρίζεται κυρίως από αυξημένη συναισθηματική αστάθεια. Λίγο αργότερα, στα τέλη της δεκαετίας του '60, ο Erik H. Erikson έγραφε ότι ένας άνθρωπος περνάει από διάφορες κρίσεις και συγκρούσεις κατά τη διάρκεια της ζωής του, που πρέπει να επιλυθούν προκειμένου να περάσει στην επόμενη φάση της ζωής του. Όσπου να ενηλικιωθούν, οι νέοι εξεγείρονται, αναζητώντας τον αληθινό εαυτό τους: θέλουν να διαφέρουν από τους ενήλικες, τόσο ως προς τη συμπεριφορά όσο και ως προς την εμφάνιση⁵³.

⁵² Η Beáta Kovács εκπονεί τη διδακτορική της διατριβή στο πανεπιστήμιο Eötvös Loránd της Βουδαπέστης και κάνει πρακτική άσκηση στο Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ.

⁵³ Á. Kende, “Hová tűnt a lázadó ifjúság?”, 2022. Διαθέσιμο στο: <https://qubit.hu/2022/01/14/hova-tunt-a-lazado-ifjusag>

Η προσπάθεια διερεύνησης των πολιτικών συναισθημάτων και της πολιτικής δράσης των νέων μπορεί να είναι προβληματική, απλούστατα επειδή δεν τους παίρνει κανείς στα σοβαρά. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, τη συμπεριφορά τους υπαγορεύουν οι ορμόνες και το άγχος της καθημερινότητας, που υπονομεύουν την ικανότητά τους να σκεφτούν κριτικά⁵⁴.

Το πρόβλημα, όπως βλέπουμε, δεν είναι ότι οι νέοι και οι νέες στερούνται πολιτικών συναισθημάτων, αλλά μάλλον ότι κατακλύζονται από «υπερβολικά πολλά» τέτοια συναισθήματα. Προσωπικά, είμαι πεπεισμένη ότι τα συναισθήματα των νέων αξίζει να ερευνηθούν, καθώς, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την πολιτική τους συμπεριφορά, χρειάζεται να κατανοήσουμε και τα πολιτικά τους συναισθήματα. Στη διδακτορική μου διατριβή καταπιάνομαι με τους (πολιτικούς) φόβους, καθώς, κατά τη γνώμη μου, ένας από τους ευκολότερους τρόπους να γνωρίσεις τους ανθρώπους είναι να εξερευνήσεις τα άγχη και τους φόβους τους, και οι νέοι δεν διαφέρουν σε αυτό.

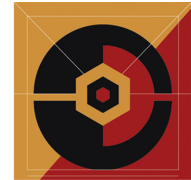
5.1 Η εξεγερμένη(;) από φόβο γενιά

Παρότι ο φόβος είθισται να εξετάζεται ως ατομικό συναίσθημα, τα τελευταία χρόνια η έρευνα έχει μετατοπιστεί από αυτή την παράδοση και έχει δείξει ότι ο φόβος τροφοδοτείται πολιτικά και κοινωνικά από τις ανεπάρκειες των δομών εξουσίας, ρίχνοντας φως στην ατομική ευαλωτότητα⁵⁵. Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι ζούμε σε μια εποχή αβεβαιότητας και φόβου. Το σημείο εκκίνησης της κοινωνιολογίας του ρίσκου και της αβεβαιότητας είναι ότι όλα όσα κάποτε θεωρούνταν ασφαλή και μόνιμα τελευταία έχουν διαβρωθεί και απαξιωθεί. Τι επίπτωση μπορεί να έχει αυτή η διχαστική και αποσταθεροποιητική κοινωνική τάξη πραγμάτων στην (πολιτική) συμπεριφορά των νέων;

Μια πιθανή απάντηση θα μπορούσε να είναι η εξαφάνιση της εξεγερτικής τάσης της νεότερης γενιάς στην εποχή της αβεβαιότητας. Καθώς η εξέγερση πάντα στρέφεται ενάντια στις υφιστάμενες νόρμες, με την αποσύνθεση των κοινωνικών δομών εξαφανίστηκαν και οι λόγοι της εξέγερσης. Από τη μια, η

⁵⁴ J. K. Taft, *Rebel Girls: Youth Activism and Social Change across the Americas*, New York University Press, New York 2011.

⁵⁵ J. M. Barbalet & N. Demertzis, "Collective Fear and Societal Change", στο N. Demertzis (επιμ.), *Emotions in Politics. The Affect Dimension in Political Tension*, Palgrave Macmillan, New York 2013, 167–185.

παγκόσμια τάξη πραγμάτων ενάντια στην οποία ήταν προηγουμένως δυνατή η μαζική, θεαματική εξέγερση έπαψε να υπάρχει· από την άλλη, η εξέγερση έγινε αόρατη ή και αγνώριστη. Διεθνείς τάσεις δείχνουν ότι οι νέοι άνθρωποι γίνονται ολοένα και πιο κομφορμιστές. Σύμφωνα, για παράδειγμα, με μια αντιπροσωπευτική έρευνα του 2021, η ουγγρική νεολαία δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα σημάδια πολιτικής εξεγερτικότητας. Μόλις το 18% των νέων της Ουγγαρίας δηλώνουν ότι διαφωνούν με τις πολιτικές απόψεις των γονιών τους, ενώ το 29% συμφωνεί απολύτως μαζί τους σε ζητήματα πολιτικής⁵⁶.

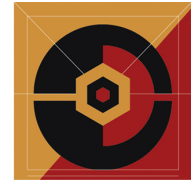
Αν χρειαζόμασταν ένα μόνο διεθνούς απήχησης αντιπαράδειγμα ενάντια στον κυρίαρχο κομφορμισμό της νεολαίας, οι περισσότεροι θα σκεφτόμασταν, κατά πάσα πιθανότητα, την Γκρέτα Τούνμπεργκ και τους ακτιβιστές του κινήματος «Παρασκευές για το μέλλον» ενάντια στην κλιματική αλλαγή. Και ενώ αναντίρρητα η κλιματική αλλαγή κινητοποίησε χιλιάδες εφήβους και ανθρώπους νεαρής ηλικίας σε ολόκληρο τον κόσμο, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το γεγονός ότι ταυτόχρονα η «κλιματική ανησυχία» έγινε ένας από τους πιο συχνά απαντώμενους όρους σε σχέση με αυτή την κινητοποίηση. Μια διεθνούς εμβέλειας έρευνα που διεξήχθη μεταξύ των ακτιβιστών του κινήματος σε δεκαεννέα πόλεις σε ολόκληρο τον κόσμο έδειξε ότι οι περισσότεροι διαδηλωτές είχαν ήδη βιώσει απογοήτευση, οργή και άγχος σχετικά με την κλιματική αλλαγή⁵⁷. Σύμφωνα με μια μελέτη που δημοσιεύθηκε πρόσφατα στο περιοδικό *Lancet Planetary Health*, περίπου το 60% των νέων ανθρώπων ηλικίας 16-25 ετών είναι πολύ ή εξαιρετικά ανήσυχoi σχετικά με τις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, ενώ το 45% δηλώνει ότι το συναίσθημα αυτό έχει μεγάλη επίπτωση στην καθημερινότητά τους. Επιπλέον, τα ¾ των ερωτηθέντων θεωρούν το μέλλον τρομακτικό, ενώ το 56% των νέων δηλώνουν ότι η ανθρωπότητα είναι καταδικασμένη να αφανιστεί⁵⁸.

Η κλιματική ανησυχία υπό αυτή την έννοια λειτουργήσε πραγματικά ως παράγοντας μετασχηματισμού τρόπων ζωής που διαμορφώνουν πραγματικές (καθημερινές) ταυτότητες. Επομένως, όταν οι νέοι και οι νέες διαμαρτύρονται ενάντια στην κλιματική αλλαγή, μιλάμε για κάτι εντελώς διαφορετικό από την εξέγερση των γονιών τους. Πρόκειται για μια εξέγερση βασισμένη στις πιο μύχιες ανησυχίες και τους φόβους τους και όχι στο θυμό ενάντια στις παλιότερες γενιές.

⁵⁶ A. Bíró-Nagy & A. Szabó, “Magyar fiatalok 2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság”, Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest 2021.

⁵⁷ E. Marks, C. Hickman et. a., “Young People’s Voices on Climate Anxiety, Government Betrayal and Moral Injury: A Global Phenomenon”, 2021. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3918955>

⁵⁸ Στο ίδιο.

5.2 Η περίπτωση της Ουγγαρίας

Εφαρμόζοντας όσα περιγράψαμε παραπάνω στη μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς της ουγγρικής νεολαίας, βρίσκουμε πολλά μοτίβα που συνταιριάζονται με τις διεθνείς τάσεις. Η ιδιαιτερότητα της ουγγρικής συνθήκης συνίσταται στο ότι η πολιτική κοινωνικοποίηση της υπό εξέταση ηλικιακής ομάδας έλαβε χώρα κατά το μεγαλύτερο μέρος της ή και αποκλειστικά κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης Όρμπαν, από το 2010 και μετά. Σε μια μεγάλη κλίμακα έρευνα, που διεξήχθη την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2021 σε επτά χώρες (του Βίτσεγκραντ και της Βαλτικής), με την ίδια μεθοδολογία και κοινό ερωτηματολόγιο σχετικά με τις αξίες, τις απόψεις και τις προτιμήσεις της ηλικιακής ομάδας 15-29 ετών, τα δεδομένα για την Ουγγαρία αναλύθηκαν στο πλαίσιο των ευρημάτων για τις υπόλοιπες χώρες του Βίτσεγκραντ⁵⁹.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, η οπτική της ουγγρικής νεολαίας χαρακτηρίζεται περισσότερο από ό,τι όλων των άλλων χωρών από έλλειψη ικανοποίησης, παθητικότητα, κομφορμισμό και πόλωση. Συγκρινόμενοι με τους νέους και τις νέες άλλων χωρών του Βίτσεγκραντ, η ουγγρική νεολαία είναι εκείνη που νιώθει στον μεγαλύτερο βαθμό ότι κανείς δεν εκπροσωπεί πολιτικά τα συμφέροντά της, ενώ έχει και μεγάλο πρόβλημα με την «ορμπανική εκδοχή» της δημοκρατίας. Παρ' όλα αυτά, είναι η πιο παθητική νεολαία στην περιοχή: όσον αφορά την πολιτική δράση, η Ουγγαρία έχει το χαμηλότερο ποσοστό νέων που ψηφίζουν, ενώ η πολιτική ενασχόληση της ουγγρικής νεολαίας τόσο στον ψηφιακό όσο και στον πραγματικό κόσμο συγκεντρώνει το μικρότερο ποσοστό στη χώρα.

Όσον αφορά τους φόβους της ουγγρικής νεολαίας, κυρίαρχες είναι μεταυλιστικές ανησυχίες (η κλιματική κρίση, η κοινωνική αδικία, η διαφθορά), ενώ αυτά που τη φοβίζουν λιγότερο είναι η εγκληματικότητα, το μεταναστευτικό και η τρομοκρατία. Οι νέοι και οι νέες της Ουγγαρίας ανησυχούν πραγματικά για την κλιματική αλλαγή, η τελευταία όμως δεν βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης τους. Αντίθετα, τα προβλήματα που απασχολούν την ουγγρική νεολαία διαφέρουν σημαντικά από τους φόβους της: εδώ κυριαρχούν υλιστικά ζητήματα, όπως το υψηλό κόστος ζωής, η φτώχεια, η διαφθορά και η ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών, με την κλιματική αλλαγή να έρχεται μόλις πέμπτη στη σειρά.

⁵⁹ A. Bíró-Nagy & A. Szabó, ό.π.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά γνωρίσματα της ουγγρικής κοινωνίας είναι η έντονη πόλωση, που χαρακτηρίζει εξίσου και τους νέους και τις νέες της Ουγγαρίας. Η κατάσταση του εκπαιδευτικού συστήματος, οι εισοδηματικές συνθήκες, ακόμη και η ποιότητα της προσωπικής τους ζωής αποτιμώνται θετικότερα από τους ψηφοφόρους του [κυβερνητικού κόμματος] Fidesz απ' ό,τι από τους νέους και τις νέες που υποστηρίζουν την αντιπολίτευση. Επιπλέον, οι τελευταίοι στη συντριπτική τους πλειονότητα πιστεύουν επίσης ότι, για να επιτύχει κανείς στη σημερινή Ουγγαρία, πρέπει να τα έχει καλά με την κυβέρνηση. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα της πόλωσης είναι ότι, ενώ περίπου το 60% των νέων που υποστηρίζουν την κυβέρνηση ισχυρίζονται ότι οι εκλογές στη χώρα είναι πράγματι ελεύθερες και δίκαιες, το αντίστοιχο ποσοστό των οπαδών της αντιπολίτευσης ανέρχεται μόλις στο 10%. Η ουγγρική κοινωνία είναι, επίσης, πολιτικά διχασμένη όσον αφορά το ζήτημα της μετανάστευσης: τρεις φορές περισσότεροι (36%) νέοι που υποστηρίζουν την αντιπολίτευση και δύο φορές περισσότεροι (24%) ανασφαλείς ψηφοφόροι από τους υπέρμαχους της κυβέρνησης (12%) θέλουν να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Τα ευρήματα αυτά επαληθεύονται πλήρως και από τις συνεντεύξεις που έχω πάρει η ίδια κυρίως από νεαρούς Ούγγρους πολιτικούς ακτιβιστές σε σχέση με τους πολιτικούς τους φόβους και την ιδεολογική τους ταυτότητα. Όσον αφορά τους φόβους τους, είναι λυπηρό το εύρημα ότι αυτοί οι νέοι άνθρωποι φοβούνται πρωτίστως ο ένας τον άλλο. Ο βαθμός πόλωσης είναι τόσο μεγάλος, που δεν μπορούμε να μιλάμε απλώς για διαφορετικές αντιλήψεις, αλλά για εκ διαμέτρου αντίθετες πραγματικότητες. Κάποιες φορές είχα την αίσθηση ότι δεν είναι οι πραγματικές διαφορές γνώμης που χωρίζουν τους οπαδούς της κυβέρνησης από εκείνους της αντιπολίτευσης, αλλά απλά ο ενστικτώδης φόβος για την «αντίπερα όχθη».

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

info@enainstitute.org
enainstitute.org

Ζαλοκώστα 8, 2ος όροφος
Τ.+30 210 3647912

